

Eleştirel Bir Değerlendirme: Zeynel Yılmaz – Cuma Ali Yılmaz, *Roma İmparatorluk Dönemi Gümüş Sikkeleri Özel Koleksiyon*, Aktif Yayınevi, Ankara, 2024. ISBN: 978-625-5540-03-4.

A Critical Review: Zeynel Yılmaz – Cuma Ali Yılmaz, *Roma İmparatorluk Dönemi Gümüş Sikkeleri Özel Koleksiyon*, Aktif Yayınevi, Ankara, 2024. ISBN: 978-625-5540-03-4.

Hüseyin KÖKER *

¹Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Isparta.

MAKALE GEÇMİŞİ

Gönderim: Mart 10, 2026

Kabul: Haziran 24, 2026

Anahtar Kelimeler:

Roma İmparatorluk Dönemi,
Roma gümüş sikkeleri,
Denarius,
Sikke,
Elâzığ Müzesi.

Keywords:

Roman Imperial Period,
Roman silver coins,
Denarius,
Coins,
Elazığ Museum.

Öz: Bu çalışma, 2024 yılında yayımlanan ve Elâzığ Müzesi envanterine, kitabın yazarlardan birisi olan Zeynel Yılmaz adına kayıtlı özel koleksiyonu ele alan “Roma İmparatorluk Dönemi Gümüş Sikkeleri, Özel Koleksiyon” başlıklı kitabı eleştirel bir gözle incelemektedir. Kitabın başlığı ile içeriğindeki uyumsuzluklar ve bu noktada verilmeye çalışılan, ancak büyük ölçüde başvurulan kaynakların hatalı çevirilerine dayanan, bilgilerin özümsemeden ve bilimsel bir süzgeçten geçirilmeden aktarılması; Eskiçağ Tarihi ve Numismatik terminolojiye olan yabancıklık nedeniyle tüm kitapta karşılaşılan hatalı/yanlış yazımlar; yanlış sikke teşhisi ve tanımlamaları ile referans kaynak kullanımındaki özensizlikler ve her şeyin ötesinde Eskiçağ Tarihi ve Numismatik yöntem konusundaki büyük bilgi eksikliği bu eseri bilimsel bir çalışma olmaktan çok uzak bir noktaya taşımıştır. Bu bağlamda burada, Eskiçağ Tarihi ve Numismatik yöntem açısından kitabın barındırdığı eksik, hata ve yanlış noktalar üzerinde durulmuştur. Bu noktalar ilgili alanlardaki metodoloji, literatür ve terminoloji bilgisi eksikliği bir yana, bilimsel çalışma yöntemindeki kusurlar açısından da ele alınarak örneklerle değerlendirilmiştir.

Abstract: This study critically examines the book titled "Roma İmparatorluk Dönemi Gümüş Sikkeleri, Özel Koleksiyon," published in 2024, which deals with the private collection registered in the Elazığ Museum inventory under the name of Zeynel Yılmaz, one of the authors of the book. The book's title and content are inconsistent, and the attempt to convey information based on inaccurate translations of the sources used, without assimilating the information or subjecting it to scientific scrutiny; incorrect or wrong spellings are encountered throughout the book due to unfamiliarity with Ancient History and Numismatic terminology; incorrect or coin identification and descriptions, carelessness in the use of reference sources, and, above all, a significant lack of knowledge regarding Ancient History and Numismatic methodology have rendered this work far from being a scientific study. In this context, the present article focuses on the deficiencies, errors and inaccuracies in the book from the perspective of the methodologies in the study of ancient history and numismatics. These points are evaluated with examples, addressing not only the lack of knowledge in methodology, literature, and terminology in the relevant fields, but also the flaws in the scientific research method.

GİRİŞ

Ülkemizde yapılan numismatik araştırmalar/çalışmaların sayısında son birkaç on yılda önemli bir ivme görülmekle birlikte, yurt dışında yapılan numismatik çalışmalara oranla halen daha oldukça düşük bir orana sahip olduğu söylenebilir. Öyle ki müze koleksiyonlarında yer alan ve kazılarda ortaya çıkarılan, eğer az değilse, sayıları yüz milyonlarla ifade edilebilecek sikkeye karşın, yetişmiş uzman/numismat

* Sorumlu Yazar: Hüseyin Köker ✉ huseyinkoker@sdu.edu.tr 📧 Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 32260, Merkez/Isparta.

Yayımlanan makalenin telif hakkı, **CC BY 4.0 lisansı** kapsamında yazara aittir. Bu lisansın bir kopyasını görmek için şu adresi ziyaret ediniz: <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

sayısı oldukça azdır. Bu nedenle, bu alanda yapılan çalışmaların artması gerekliliği açıkça görülmektedir. Dolayısıyla, daha önce yayımlanmamış yeni numismatik malzemelerin (sikke, madalyon, ağırlık vb.) bilim dünyasına tanıtılması büyük önem arz etmektedir. Ancak, yapılan bazı çalışmaların bilimsel kalitesi ne yazık ki bilimsel standartlar bakımından düşüktür. Bu durum da maalesef ülkemizdeki bilimsel araştırma ve çalışmaların yürütülmesi ve sonuçlarının yayımlanması süreçlerinde öz denetim ve bilimsel denetim mekanizmalarının kimi zaman gereği gibi işlemediğini/işletilmediğini açıkça gözler önüne sermektedir. Sonuç olarak da bu tür çalışmalar ne yazık ki hem ülkemiz bilimi adına hem de bunları yapan araştırmacılar/bilim insanları adına küçük düşürücü bir durum arz etmektedir.

Bu bağlamda, “Roma İmparatorluk Dönemi Gümüş Sikkeleri Özel Koleksiyon” başlığını taşıyan ve 2024 yılında yayımlanan kitapta, yazarlardan da birisi olan Zeynel Yılmaz’ın Elâzığ Müzesi’ne kayıtlı özel koleksiyonunda yer alan ve daha önce yayımlanmamış Roma İmparatorluk Dönemi gümüş sikkeleri ve buna ek olarak da Roma İmparatorluk Dönemi’ndeki ekonomik hayat ve sikke basımı ele alınmaktadır. Kitap, “Kısaltmalar” (s. 7); “Ön Söz” (s. 9); “Giriş” (s. 11-13); “Roma İmparatorluk Dönemi Ekonomik Hayat” (s. 15-65) (bu bölüm “Tarım” (s. 17-18), “Ulaşım ve Ticaret Ekonomisi” (s. 18-22), “Piyasa ve Emlak Ekonomisi” (s. 22-23), “Kira ve Vergi Gelirleri” (s. 23-26), “Endüstriyel Ekonomi” (s. 27-28), “Maden Ekonomisi” (s. 28-29), “Roma Para Sistemi ve Sikkeleri” (s. 29-31), “Roma İmparatorluk Dönemi (MÖ 27-MS 395) Sikkeleri ve Darphaneleri” (s. 31-36), “Roma İmparatorluk Dönemi Sikkelerinde Ön Yüz Betimleri” (s. 36) ve “Roma Sikkelerinde Arka Yüz Mitolojik Betimlemeleri” (s. 36-65) alt başlıklarını içermektedir); “Katalog” (s. 67-174); “Sonuç” (s. 175-176) ve “Kaynakça” (s. 177-181) bölümlerinden oluşmaktadır.

Aşağıda mercek altına alacağım “Roma İmparatorluk Dönemi Gümüş Sikkeleri Özel Koleksiyon” başlığını taşıyan eser, bir özel koleksiyonun numismatik dünyasına tanıtılması bağlamında hiç kuşkusuz önemli ve sevindirici bir gelişmedir¹. Ancak, daha 1800’lü yıllardan itibaren özgün metodolojisi (yöntemi) oluşturulmuş bir bilim dalı olan numismatiğin değerlendirme yöntemlerini bilmeden veya yeterince hâkim olmadan yapılan çalışmalar, aşağıda ayrıntılarıyla incelenecek olan bu eserde olduğu gibi, ciddi eksiklikler ve dolayısıyla da kimi zaman vahim hatalar ve yanlışlar barındırmaktadır. Araştırma yapılan alanın metodolojisi gereği bir çalışma yapılmaksızın bilimsel bir araştırma/çalışma yürütmek mümkün olmadığı gibi, böyle bir çalışmanın sonuçları da bilimsellikten uzak olacaktır. Böyle bir durumla karşılaşmamak için seçilecek en doğru yol, eğer ilgili konuda yetkin değilsek (ki bilimin gereği, konusunda yetkin olunsa bile yapılan her çalışma diğer bilim insanları ile paylaşarak/tartışarak geliştirilmelidir ki mümkün olan en doğru sonuca ulaşılabilir), konusunda yetkin bir uzmana, yani bu yazının konusu gereği bir numismata danışmaktır. Öte yandan, eğer numismatik alanında çalışma yapmak ve uzmanlaşmak hedefleniyorsa, öncelikle numismatik değerlendirme yöntemlerini öğrenmek gerekmektedir ki araştırmacı bunu kendi başına yapabileceği gibi, sürecin her aşamasında mutlaka bir numismatla irtibat halinde olmak veya onunla çalışmak gerekliliği de unutulmamalıdır. Aksi halde yapılan araştırma/çalışmanın sonuçları ne yazık ki bilimsel açıdan yeterli düzeyde olmayacaktır. Bu bağlamda, aşağıda ayrıntılarıyla değineceğim hususların, kitabın yazarlarına ve antik numismatik alanına ilgi duyan genç araştırmacılara yol gösterici olmasını umuyorum. Buna göre; kitabın kapağında verilen sikke görsellerinde, kitabın genelinde antik coğrafi adlar ile şahıs adlarının yazılışlarında, kitapta aktarılan bilgilere ilişkin referans kaynak kullanımında (birincil kaynaklar yerine ikincil kaynakların veya artık kullanılmayan çok eski tarihli kaynakların kullanımında, bazı kaynakların bibliyografik yazımı ve bunlardaki bilgilerin aktarımında), metinde kullanılan tablo ve şekillerde (bunlarda kullanılan dilde ve açıklamalarında) ve kataloğu verilen sikkelerin teşhis, tanımlama, referans kullanımı, fotoğrafların veriliş biçimi gibi genel anlamda katalog formatında eksiklikler, hata ve yanlışlar karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda, mercek altına alınan eserde saptanan bu eksik, hata ve yanlışları ilgili bölümler bağlamında sırasıyla ortaya koyarak düzeltmeye çalışacağım.

¹ Ülkemiz müzelerine kayıtlı pek çok koleksiyoner olduğu malumunuzdur ve ne yazık ki bunların çok azının koleksiyonu yayınlanmış durumdadır. 2000’li yılların başından bu yana özellikle Sylloge Nummorum Graecorum Turkey (SNG Turkey) kapsamında birkaç özel koleksiyon yayınlanmıştır. SNG Turkey kapsamında yayınlanan müze ve özel koleksiyonlar için bk. SNG Turkey 1.1; SNG Turkey 1.2; SNG Turkey 4; SNG Turkey 9.1; SNG Turkey 9.2; SNG Turkey 9.3; SNG Turkey 10.1; SNG Turkey 11. Ayrıca bk. Tekin *et al.* 2009; Ünal *et al.* 2017; Çizmeli Ögün – Toumpan 2022.

Kitabın içeriğini değerlendirmeye başlamadan önce belirtilmesi gereken en önemli husus, kitabın başlığı ile içeriğinin ve kitap kapağında kullanılan sikke görsellerinin uyumsuzluğudur. Yukarıda belirtildiği gibi kitap “*Roma İmparatorluk Dönemi Gümüş Sikkeleri, Özel Koleksiyon*” başlığını taşımaktayken, kapakta kullanılan sikke görselleri başlıktan bekleneni karşılamamaktadır. Öyle ki kullanılan dört adet sikke görselinden yalnızca ikisi Roma İmparatorluk Dönemi *denarius*una aittir. Bunlardan ilki (solda) Domitianus’ın sola dönük portresini taşımaktayken, ikincisi (altta) PRINCEPS lejantı ile Spes betimi taşımaktadır. Diğer ikisi ise Hellenistik Dönem sikkesidir ve Lysimakhos’a ait tetradrahmidir. İlki (ortada), sola dönük koç boynuzlu Aleksandros başı taşıyan ön yüz betimiyken, ikincisi ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ lejantı ile sağ elinde çelenk taşıyan Nike tutan oturan Athena betimini taşıyan arka yüz betimidir.²

“ÖN SÖZ” VE “GİRİŞ” BÖLÜMLERİNİN DEĞERLENDİRMESİ

“Ön Söz”de (s. 9) çalışmanın amacı ve sikkeler üzerinden ne gibi bilgiler elde edilebilir bağlamında açıklamalara ek olarak, çalışmada katalogu sunulan sikkelerin Zeynel Yılmaz’ın koleksiyonunda yer aldığı ve daha önce yayımlanmamış oldukları bilgisi verilmektedir. Halbuki yukarıda 1. dipnotta verilen kaynaklarda (SNG serileri hariç) olduğu gibi, bu özel koleksiyonda kaç adet sikkenin yer aldığı (ki üçüncü paragrafın giriş cümlesinden koleksiyonda farklı dönemlere ait sikkeler de olduğu da anlaşılmaktadır), bunlardan kaçının çalışmaya konu Roma İmparatorluk Dönemi gümüş sikkesi olduğu, hangi tarihleri kapsadığı, hangi imparatorlara ait oldukları ve kaçar sikkeyle temsil edildikleri ile birimleri, ayrıca biliniyorsa buluntu yerleri gibi tanıtıcı bilgiler verilmesi beklenirdi. Ancak, ne yazık ki katalogda yer alan sikkeleri tek tek incelemeyen ve bunların istatistiğini tespit etmeden bu soruların cevabını bulmak mümkün değildir.

Ayrıca yine “Ön Söz”ün ikinci paragraf ikinci cümlesindeki “*Antik dönemlerden itibaren kullanılan sikkeler, disk şeklinde üretilip madeni olarak basılmıştır.*” ifadesine dikkat çekmek istiyorum. Mantık olarak da hatalı olan bu ifadeden yazarların sikke üretim teknikleri hakkında edindikleri bilgileri yanlış yorumladıkları anlaşılmaktadır. Sikke üretimine ilişkin darp yöntemi en basit haliyle şu şekilde tanımlanabilir: Sikke üretiminde kullanılacak maden eritilerek boş sikke pullarını hazırlamak için oluşturulan kalıplara dökülür (önceleri bu kalıplar çubuk şeklinde hazırlanmakta ve sikke pulları bu çubuklardan kesilerek oluşturulmaktaydı) ve soğuyan metal, kalıplardan çıkarılarak kenarlarındaki pürüz giderilir ve ön ve arka yüz kalıpları kullanılarak darp işlemi gerçekleştirilir ve böylece üretim aşaması tamamlanarak sikke kullanıma, yani tedavüle hazır hale gelmiş olur.³

“Giriş” bölümüne bakıldığında, burada İtalya ve Roma coğrafyası ile Roma’nın kuruluşundan Bizans İmparatorluğu’nun 1453 yılında yıkılışına dek tarihi, yazarların ifadesiyle, “ana hatlarıyla” ele alınarak, Cumhuriyet ve İmparatorluk Dönemlerindeki farklı dinamiklerle Roma ekonomisinin nasıl değişip geliştiğine ve Roma sikkelerinin bu bağlamda ne ifade ettiğine değinilmektedir (s. 11-13). Ancak, bu bölümde aktarılanların kitabın başlığıyla uyumlu olması, yani erken dönemlerden genel hatlarıyla bahsederken imparatorluk dönemine daha fazla odaklanması beklenirdi ki durum bunun tam tersidir. Ayrıca bu bölüm, aceleyle yazılmış bir metin ve kullanılan referans kaynakların da çeşitlilik göstermesi için rastgele seçilmiş olduğu izlenimi vermektedir. Öyle ki, neredeyse her cümleye farklı referans kaynaklara atıfta bulunulmuştur. Öte yandan, İtalya’nın tarih öncesi (prehistorik) devirlerine ilişkin bilgilerin verildiği kısımda (s. 11, ikinci paragraf) kullanılan Bosch 2020 ve Demircioğlu 1998 kaynaklarındaki bilgiler ve bunlara yapılan atıflarda bir karışıklık olduğu görülmektedir (verilen bilgiler ile yapılan atıflar birbirini tutmamaktadır). Buna göre; yazarların “*Akdeniz Irkı (Mediteran)*” olarak tanımladıkları görülmektedir (s. 11). Bu tanım ‘Demircioğlu 1998, 10’daki bilgiye dayanılarak yapılmıştır. Ancak Demircioğlu burada, ölümlerini hocker pozisyonunda gömen kültüre mensup halkları, “*Akdeniz Irkı*” değil, Akdeniz’in en eski sekene/sakinleri olarak tanımlamakta ve Doğu İtalya’da yaşayan bu kültür topluluğunun Yunanistan ve Ege Adaları kültürüne benzerliğini dile getirmektedir.⁴

² Söz konusu sikke görselleri, sikkeleri tam olarak değil fakat bunların bir kısmını gösterecek şekilde birbirinin üzerinde ve kapağın sağ kenarında kesilecek şekilde konumlanmışlardır.

³ Sikkeler darp tekniği dışında döküm tekniği ile de üretilmekteydi. Sikke darp tekniğine ilişkin ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Karwiese 1995: 17-18; Tekin 1997: 22-26; Morrisson 2002: 67-76.

⁴ Yazarların “*Akdeniz Irkı (Mediteran)*” tanımlaması, Demircioğlu’nun ‘Akdeniz sekene’ tanımlamasının yazarlar tarafından yapılan yanlış yorumu (ki ‘sekene’, ‘ırk’ değil sakinler anlamına gelmektedir) ve Akdeniz’i tanımlayan Mediterranean

Yazarların bu bilgi için kullandıkları referans ise “*Bosch, 2020: 4*” değil ‘Demircioğlu 1998: 10’ olmalıdır.⁵ Devamında, ölümlerini yaktıkları için Bosch tarafından “Yakan İtalikler” olarak tanımlanan ve Terramare Kültürü’nü temsil eden, MÖ 2000 yılı itibarıyla Po ovasından Tiber Nehri’ne kadar yayılan ilk göç dalgasıyla gelen topluluk için ‘Bosch 2020: 4’ yerine yanlış olarak “*Demircioğlu, 1998: 10*” referansını kullanmışlardır. Ayrıca, yazarlar söz konusu bu ilk göç dalgası için yanlış olarak MÖ 1200 tarihini vermektedirler. Buna ek olarak, Bosch tarafından MÖ 1200 civarında ikinci göç dalgasıyla İtalya’ya gelen ve ölümlerini gömdükleri için “Gömen İtalikler” olarak tanımlanan Villanova Kültürü’nü temsil eden topluluk için ise ‘Bosch 2020: 4’ yerine yanlış olarak “*Bosch, 2020: 5*” referansı kullanılmıştır.

“ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ EKONOMİK HAYAT” BAŞLIKLİ BÖLÜMÜN DEĞERLENDİRMESİ

Sonraki bölüm “*Roma İmparatorluk Dönemi Ekonomik Hayat*” başlığını taşımakta ve Roma ekonomisine ve sikke basımına ilişkin genel bilgiler verilerek Roma’nın gelir kaynakları, harcamaları ile nüfusun farklı katmanlarının (senatörler, atlı sınıf, askerler vb.) gelir dağılımı ve servetlerine ilişkin veriler paylaşılmaktadır. Ardından da “*Tarım*” (s. 17-18), “*Ulaşım ve Ticaret Ekonomisi*” (s. 18-22), “*Piyasa ve Emlak Ekonomisi*” (s. 22-23), “*Kira ve Vergi Gelirleri*” (s. 23-26), “*Endüstriyel Ekonomi*” (s. 27-28), “*Maden Ekonomisi*” (s. 28-29), “*Roma Para Sistemi ve Sikkeleri*” (s. 29-31), “*Roma İmparatorluk Dönemi (MÖ 27-MS 395) Sikkeleri ve Darphaneleri*” (s. 31-36), “*Roma İmparatorluk Dönemi Sikkelerinde Ön Yüz Betimleri*” (s. 36) ve “*Roma Sikkelerinde Arka Yüz Mitolojik Betimlemeleri*” (s. 36-65) alt başlıkları altında, yazarların ifadesiyle, “*Roma ekonomisinin temel dinamikleri*” özetlenmektedir. Burada hemen şu soru akla gelmektedir: Roma ekonomisi gibi oldukça kapsamlı bir konu “*Roma İmparatorluk Dönemi Gümüş Sikkeleri. Özel Koleksiyon*” başlığını taşıyan bu kitabın kapsamına girmekte midir? Dolayısıyla da burada kitabın başlığı ile içeriği arasında bir uyumsuzluk olduğu görülmektedir. Buna rağmen yazarlar, “*Giriş*” bölümü s. 13’te “*Bu bağlamda, sikkelerin üretimi ve dağıtımı, sadece ekonomik bir araç değil, aynı zamanda siyasi bir simge haline gelmiştir. Sikkeler, hem Roma’nın ekonomik gücünü ve uluslararası prestijini yansıtırken hem de imparatorların propaganda aracı olarak da kullanılmıştır. Şimdi, çalışmamızın odak noktası olan Roma İmparatorluk ekonomisinin temel unsurlarına ve sikkelerin bu dinamikler içerisindeki yerine daha geniş bir perspektiften bakalım.*” ifadesiyle çalışmalarının odak noktasının kitabın başlığında belirtilen özel koleksiyondaki Roma İmparatorluk Dönemi gümüş sikkeleri değil fakat Roma ekonomisi olduğunu belirterek çelişkiye düşmektedirler. Kaldı ki kitabın içeriğinde, başlıkta belirtilen ve kataloğu sunulan özel koleksiyona ait sikkelerle ilgili de herhangi bir bilgi verilmemektedir!

Ayrıca, böyle kapsamlı bir konuyu, buradaki gibi 12 sayfada (s. 17-29) genel hatlarıyla eksiksiz bir şekilde özetleyerek okuyucunun anlayabileceği biçimde aktarmak, ancak bu konuda derinlemesine bir araştırma/çalışma yapmış olmak ve dolayısıyla da konuya tam anlamıyla hâkim olmayı yani bu konudaki uzmanlığı gerektirmektedir. Bunun böyle olmadığı, bu bölümün Roma ekonomisini ele alan kısmının (benzer bir durum Roma sikkelerini ele alan kısımda da görülmektedir), yazarların sıklıkla kullandıkları birkaç kaynağın çevirilerine dayanmasından anlaşılmaktadır. Buna göre bölümün giriş kısmı (s. 15-17), D. P. Kehoe’nin “*The Early Roman Empire: Production*” başlıklı (Kehoe 2008) ve W. M. Jongman’ın “*The Early Roman Empire: Consumption*” başlıklı (Jongman 2008) makalelerinin bazı kısımlarının bire bir çevirisiyken, 17 ile 29. sayfalarındaki alt başlıklar altında verilen bilgilerin de yine D. P. Kehoe’nin aynı makalesinin neredeyse tamamının çevirisi ile N. Morley’in “*The Early Roman Empire: Distribution*” başlıklı (Morley 2008) makalesinin bir kısmının çevirisi olduğu görülmektedir. Öyle ki, kitapta kullanılan “*Tarım*”, “*Piyasa ve Emlak Ekonomisi*”, “*Kira ve Vergi Gelirleri*”, “*Endüstriyel Ekonomi*” ve “*Maden Ekonomisi*” alt başlıkları Kehoe’nin çalışmasının kurgusuyla büyük ölçüde örtüştüğünü gösterirken, “*Ulaşım ve Ticaret Ekonomisi*” alt başlığı da Morley’in çalışmasının bir kısmının çevirisidir. Bu kaynaklara ek olarak hemen her bir başlık altında “*Guillerat – Scheid – Mellocco, 2023*” kaynağının da aynı biçimde kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda metnin, sözü geçen makaleler ve kitabın ilgili bölümlerinin büyük oranda çevirilerinin yapılarak (ki bazı kısımların

termininin yanlış bir yazımı olmalıdır. Kaldı ki zaten Türkçesi var olan bir tanımlamanın neden farklı bir dilde tanımlaması verilmek istenmiştir bu da pek anlaşılır bir durum değildir!

⁵ Burada, mercek altına alınan kitapta kullanılan ve tarafımdan örneklenen bibliyografik atıflar, eğer alıntı olarak belirtilmediyse LYCUS yazım kurallarına göre verilmişlerdir.

atlandığı anlaşılmaktadır), bu çalışmalarda yararlanılan referans kaynakların (dipnotların) bir kısmının aynen kullanımı ve buna ek olarak, aralarda aynı konudaki diğer başka çalışmalardan da eklentiler yaparak atıfta bulunularak oluşturulduğu açık bir şekilde görülebilmektedir. Öte yandan, yapılan bazı atıfların aslında yazarların da kullandığı asıl kaynak/kaynaklara değil fakat aynı referansı kullanan diğer çalışmalara yapıldığı da görülmektedir. Dahası, kullanılan kaynakların bazılarında atıfta bulunulan sayfaların aktarılan bilgi veya verileri içermediği ya da bu verilerin sadece bir kısmının seçilerek (yani bağlamından koparılarak) kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda bazı kaynakların bibliyografik yazımlarında da hatalar olduğunu veya bazılarının ise kaynakçaya eklenmediğini de belirtmeliyim (bu konuya aşağıda ayrıntısıyla değinilecektir). Son olarak da metinde kullanılan tablo ve şekillere metin içinde herhangi bir gönderme yapılmaması nedeniyle, okuyucunun söz konusu verileri hangi bağlamda anlamlandıracağı belirsizdir, ki bu halleriyle bu tablo ve veriler adeta boşlukta durmaktadırlar. Şimdi söz konusu bu durumlara birkaç örnekle şöyle bir göz atalım.

Yazarlar, s. 15'te, Roma İmparatorluğu'nun gayri safi yurtiçi hasılasına ilişkin Hopkins'in görüşünü 'Kehoe 2008: 546' referansına atıfta bulunarak aktarmaktadır ki Kehoe de aynı bilgiyi 'Hopkins 1995/1996: 59'a atıf yaparak vermektedir (dipnot 8). Halbuki yazarlar bir sonraki sayfada, bu kez aynı konudaki tartışmaya değindikleri kısımda bu kez daha önce kullanmadıkları 'Hopkins, 1995/1996: 45-47' eserine atıfta bulunmaktadırlar. Yine benzer şekilde, yazarlar 'Duncan-Jones 1974: 4' eserine atıfta bulunmalarına rağmen (s. 16), bir sayfa sonra (s. 17), yetişkin erkeklerin ve Augustus Dönemi'nde bir askerin yıllık ücretine ilişkin rakamların verildiği kısımda bu kez 'Goldsmith 1984: 269' referansına atıfta bulunmuşlardır, ki bu kaynak da aynı verileri Duncan-Jones'un söz konusu eserinin 1984 yılı baskısına atıf yaparak kullanmıştır (dipnot 33).

Eksik ve hatalı aktarımlara gelecek olursak; "*Ulaşım ve Ticaret Ekonomisi*" alt başlığı altında s. 19'da "*Ordu ihtiyaçlarının karşılanması ve ulaşımı imparatorluk harcamalarının en büyük parçasıydı ve MS 1. yüzyıl ortalarına kadar yaklaşık olarak imparatorluk bütçesinin yarısından fazlasına (450-500 milyon) denk geliyordu (Duncan-Jones, 1994: 36)*" ifadesiyle Roma ordusunun harcamalarına değinilmektedir. Ancak burada aktarılan bilgi eksik ve dolayısıyla da hatalıdır. İlk olarak, alıntı yapılan cümlede belirtilen "*450-500 milyon*" rakamının neyi ifade ettiği belirsizdir. Yazarların atıfta bulunduğu referans kaynağın ilgili sayfasında doğrudan böyle bir bilgi verilmemekle birlikte, bu bilgi bir başka sayfada yer alan ve farklı dönemleri kapsayan ordu harcamalarının verildiği tabloda karşımıza çıkmaktadır. Burada, MÖ 84 yılı öncesi için ordu harcamalarının 450 milyon *sestertius* olduğu görülmektedir (Duncan-Jones 1994: 34 Table 3.2). Buna karşın, yazarların atıfta bulunduğu sayfada, bir önceki tablodaki aynı dönemler üzerinden yıllık asker maaşları ve ödülleri yine milyon *sestertius* üzerinden vermektedir (Duncan-Jones 1994: 36 Table 3.3). Görüldüğü gibi yazarlar burada yalnızca MS 1. yüzyıl verisini kullanarak bir değerlendirme yapmış, ancak kullanılan referans kaynaktaki farklı dönemlere ait verileri, ki bunlar değişimi gözler önüne sermektedir, göz ardı etmişlerdir. Bu da eksik bilgi vermek anlamına gelmektedir ki yazarların üzerinde durduğu İmparatorluk Dönemi'ni bir bütün olarak anlatmak ve okuyucuya aktarmak bağlamında önemli bir eksiklikler!

Bir başka örnekte ise; 'Kira ve Vergi Gelirleri' alt başlığı altındaki ilk paragrafta (s. 23) yer alan "*Mısır ve Afrika başta olmak üzere tüm bu devlet toprakları küçük ölçekli kiracılara kiralanmıştır. Ancak kiracıların büyük çoğunluğu küçük ölçekli çiftçiler olduğundan kiracılar, kira bedellerini genellikle çeki hayvanları ve köleler şeklinde ödemişlerdir*" ifadesi için 'Rowlandson 1996, 124' referansına atıfta bulunmaktadır. Ancak söz konusu atıfta böyle bir bilgi yoktur! Halbuki bu bahis, bir önceki cümlede de atıfta bulunulan Kehoe'nin yukarıda sözü edilen eserinde geçmektedir (Kehoe 2008: 558). Burada, işe alınan bu kiracıların ekonomik olarak özgür olma olasılıklarının yüksek olduğu ve bir dereceye kadar mülkün çevresindeki küçük ölçekli toprak sahiplerinden oldukları yorumu yapılarak, bu durumun imparatorluğun çoğu bölgesinde belgelenmesinin mümkün olmadığı, fakat Mısır'da, toprak sahibi ve kiracılar arasındaki çizginin çoğu zaman belirsizliğine dikkat çekilerek, durumun böyle görüldüğü belirtilmektedir, ki Rowlandson referansı tam da burada, Mısır bahsi için kullanılmıştır. Ayrıca Kehoe'nin ifadesinde, yazarların ifadesinde kullandıkları Mısır ve Afrika'dan söz edilmemektedir.

Bu bölümde kullanılan tablo ve şekillerin kullanımı hususuna gelince, yukarıda değinildiği gibi metin içinde bunlara herhangi bir gönderme yapılmamaktadır. Ayrıca, bazı tablo ve şekillerde kullanılan kaynağın dilinin kısmen değiştirilmiş veya hiç değiştirilmemiş olduğu da görülmektedir. Buna göre, MÖ 30-MS 235 yılları arasında Roma lejyonunda görev yapan asker sayısı ve bunların Roma gümüş sikke

birimi olan *denarius* üzerinden aldıkları maaşları gösteren Tablo 1⁶ (s. 20), “*Ulaşım ve Ticaret Ekonomisi*” alt başlığı altında yer almaktadır ki ne burada ne de başka bir yerde asker maaşlarına ilişkin herhangi bir bilgi verilmemektedir. Öte yandan, Tablo 1 (s. 20) kısmen Türkçe iken, Şekil 1 (s. 24-26) tamamen İngilizce haliyle kullanılmıştır. Bununla birlikte, Şekil 1’de verilen çizelgeler için verilen referans kaynak sayfası ile çizelge açıklaması da yanlıştır. Bu çizelgeler üç farklı çizelge olduğu halde tek bir açıklama (“*Şekil 1: Kira Vergi vb. Gelirlerin Roma ve Eyaletlerin Mali Sistemindeki Döngüsü (MS 100)*”) ile verilerek ‘Harl 1996: 73’e atıfta bulunulmuştur. Halbuki referans kaynaktaki yer alan söz konusu çizelgeler beş adet ve ‘442-446.’ sayfalarda yer almaktayken her birinin açıklaması farklıdır (Harl 1996: 442-446, Figure 9.1-9.5). Buna göre, yazarlar bu beş çizelgeden 9.1, 9.2 ve 9.3’ü yukarıda belirtilen açıklamayla birlikte kullanmışlardır. Referans kaynaktaki ilgili şekillerin açıklamalarının Türkçe karşılıkları sırasıyla şu şekildedir: 9.1 yak. MS 100’de Roma Kentindeki Sikke Dolaşım Modeli, 9.2 ca. MS 100’de İtalya’daki Sikke Dolaşım Modeli ve 9.3 yak. MS 100’de Batı Eyaletlerindeki Sikke Dolaşım Modeli. Yazarlar tarafından kullanılmayan ve bu bağlamda da eksiklik yaratan diğer iki şekil de yine aynı tarihteki Roma’nın doğu kısmı ile Mısır’daki sikke dolaşım modelini vermektedir (Harl 1996: 445-446 Figure 9.4 ve 9.5).

Kitabın “*Roma Para Sistemi ve Sikkeleri*” (s. 29-30), “*Roma İmparatorluk Dönemi (MÖ 27-MS 395) Sikkeleri ve Darphaneleri*” (s. 31-36), “*Roma İmparatorluk Dönemi Sikkelerinde Ön Yüz Betimleri*” (s. 36) ve “*Roma Sikkelerinde Arka Yüz Mitolojik Betimlemeleri*” (s. 36-65) başlıkları altında genel olarak Roma’da kullanılan erken dönem paraları ve sikkeleri ile darphaneler, ön ve arka yüz tipleri gibi konularda bilgiler aktarılmaktadır (s. 29-65). Ancak bu başlıklar altında kullanılan kaynakların birkaçı hariç oldukça eski tarihlidir. Öte yandan, tıpkı öncesinde olduğu gibi burada aktarılan bilgiler de referans kaynakların çevirisi niteliğindedir ki bazı kısımlarda yanlış çevirilerden kaynaklanan hatalar da görülmektedir. Halbuki, eğer Roma sikkeleri gibi, yine oldukça kapsamlı bir konuda bilgi vermek için daha yeni tarihli kaynaklar mevcuttur.⁷ Şimdi söz konusu sayfalarda aktarılan bilgilere ilişkin hata ve yanlışlara şöyle bir göz atalım.

“*Roma Para Sistemi ve Sikkeleri*” başlığı altında giriş niteliğinde, Roma’da kullanılan para ve sikkeler ve bunların birimleriyle ilgili bilgiler aktarılmaktadır (s. 29-30). Ancak bu yapılırken, bir kronoloji takip edilse de bağlamından kopuk ve dağınık bir anlatım söz konusudur: İlk paralar, ilk Roma sikkelerinin basımı, kullanılan metaller, birimler oldukça karmaşık bir şekilde ele alınmış ve başlangıcından imparatorluğun sonuna kadarki gelişim pek çok noktada eksikler olduğu halde verilmeye çalışılmıştır (örneğin imparatorluk döneminde darp olunan *denarius* birimli sikkelerin içeriğindeki gümüş oranının belli zamanlarda düşürülmesine yalnızca Septimius Severus ve Caracalla özelinde değinilmiştir). Ayrıca, yine burada aktarılan bilgiler için kullanılan sikke görsellerine metin içinde gönderme yapılmamış olmakla birlikte kullanılan üç görsel kronolojik olarak da verilmemiştir. Kaldı ki verilen görsellerin yalnızca birimleri ve referans kaynağı belirtilirken hangi dönem veya imparatora ait oldukları da belirtilmemiştir (Şekil 2, 3, 4; s. 30-31).⁸

Bu bölümde (ve sonraki başlıklar altında) kullanılan bazı terimlerin yazılışlarında hata ve yanlışlar görülmektedir. Buna göre öncelikle metinde geçen bazı terimlere dikkat çekmek istiyorum. Bunlardan ilkinde, yazarlar numismatik literatüründe (ve Türkçe literatürde de bu şekilde kullanılmaktadır) *aes rude* olarak bilinen ve kaba şekli nedeniyle böyle adlandırılan Roma’da kullanılan en erken para için “*aes rough*” tanımını yapmaktadır (s. 29). Bir başka örnek, Roma’da kullanılan erken dönem döküm bronz paraları hatalı tanımladıkları görülmektedir. Buna göre *aes signatum* için “...büyük dikdörtgen çubuklar” ve *aes grave* için de “...ağır dairesel parçalar” tanımlamaları yapılmakta ve “*Vagi, 2000: 27-28*” referans kaynağına atıfta bulunulmaktadır (s. 29).⁹ Söz konusu bronz paralar için aynı sayfada

⁶ “Roma Lejyonlarındaki Asker Sayısı ve Denarii Cinsinden Maaş Bordroları (MÖ 30 MS 235) açıklamasıyla verilen tablo Harl 1996: 218-219 Table 9.2’den alınmıştır.

⁷ Söz konusu kaynaklardan bazıları için bk. Carson 1990; Baydur 1998. Ayrıca, çok yeni bir yayın olmakla birlikte, Roma ve Bizans sikkeleriyle ilgili genel bilgiler için temel Türkçe kaynak olacağına hiç kuşku olmayan ve yazarlar tarafından kesinlikle incelenmesi gerektiğini düşündüğüm bir başka kaynak da şudur: Tekin 2025.

⁸ Her üç görsel de Klawans 1959’da belirtilen sayfalardan alınmıştır (burada, iki sikkenin hangi imparatorlara ait oldukları da yazılmaktayken, yazarlar bu bilgiye yer vermemiştir. Ayrıca, kaynakçada kitabın adının da eksik yazıldığı görülmektedir. Buna göre; Şekil 2 Otho’ya ait bir denarius iken Şekil 3 Antoninus Pius’a ait bir sestertius ve Şekil 4 ise ön yüzünde Ianus başı olan as birimli bir sikkedir (Klawans 1959: 14; 16; 10).

⁹ Söz konusu tanımlamalar, atıfta bulunulan eserdeki tanımlamaların, yani “... (*massive rectangular bars called aes signatum and heavy circular pieces called aes grave*)” çevirileridir (Vagi 2000: II. 27). Ancak burada şunu belirtmek isterim: Burada

ve bir sonraki sayfada bu kez yanlış olarak “...temel bakır paralar” tanımlaması yapılmaktadır ki bakır madeni ile bir alışım olan bronz birbirine karıştırılmıştır (s. 29, 30). Diğer bir örnek ise metinde geçen ‘para’ ve ‘sikke’ terimlerinin birbirlerinin yerine zaman zaman farklı zaman zaman da aynı anlama gelecek şekilde kullanımınıdır. Örneğin, alt başlıklardan birisi olan ‘Roma Para Sistemi ve Sikkeleri’nde olduğu gibi (s. 29) bu iki sözcük farklı anlamda kullanılırken, aynı yerde “bakır paralar”, “gümüş sikkeler” ve “altın ve gümüş paralar” ifadelerinde ve bir başka yerlerde “İmparatorluk portresi taşıyan paralar” (s. 35) ile “Cumhuriyet dönemi paralarında” ve “İmparatorluk sikkelerinde” (s. 42) şeklinde bu kez aynı anlamda kullanılmaktadır. Bunlara ek olarak, katalogta doğru bir şekilde yazılan ve Caracalla Dönemi’nde tedavüle çıkarılan ve *antoninianus* olarak adlandırılan sikkelerin yazımında görülmektedir ki burada “Antoninus” biçiminde yazılmıştır (s. 30).

“Roma İmparatorluk Dönemi (MÖ 27-MS 395) Sikkeleri ve Darphaneleri” başlığı altındaysa imparatorluk sikkeleri hakkında yine genel bilgiler aktarılmaktadır (s. 31-36). Buradaki metin büyük oranda Mattingly, 1928’den doğrudan yapılan (ve bazen de yanlış anlaşılın) çevirilere dayanmaktadır. Ancak, buradaki metin imparatorlar bağlamında kronolojik bir düzen izlese de yalnızca belirli kısımların seçilerek çevirisinin yapılması nedeniyle de referans kaynaktan ele alındığı gibi bütünlüklü bir anlatım yerine kopuk kopuk ve eksik bilgiler içeren bir anlatım halini almaktadır. Örneğin, daha ilk cümlede “...Augustus döneminde (MÖ 63-MS 14), madeni para sisteminde sorunlar yaşanmıştır. İç savaşlar nedeniyle madeni para üzerindeki kontrolünü kaybeden Senato, Roma darphanesini kapatmış ve altın ile gümüş sikkeler yalnızca askeri ihtiyaçlar için basılmıştır. Bunun üzerine Augustus bir reform yaparak MÖ 23 yılında yeni altın ve gümüş sikkelerini eyalet darphanelerinde (Efes, Pergamon vb.) “İmparator” sıfatıyla (AVGVSTVS, CAESAR, C.A.) bastırmıştır (Mattingly, 1928: 101-102).” şeklinde bir ifade kullanılmaktadır. Ancak, burada konu tamamen yanlış anlaşılacakla birlikte verilen bilgilerin bir kısmı ilgili atıfta yer almamakta ve bir kısmı da aynı kaynağın farklı bir sayfasında yer almaktadır. Öncelikle; ‘Mattingly 1928, 101’de kastedilen Augustus Dönemi değil (ki yazarlar imparatorun egemenlik yıllarını yanlış belirtmişlerdir; MÖ 63 Augustus’un doğduğu yılken, egemenliği MÖ 27 yılında başlamaktadır) iç savaş yıllarıdır ki Augustus, söz konusu dönemde para sisteminde meydana gelen sorunları, belirttiği gibi, bir reform ile çözmüştür. Fakat referans kaynak, Augustus’un Senato ile doğrudan çatışmak yerine, Roma darphanesini açarak Roma ve İtalya’daki sikke dolaşımının kontrolünü Senato’ya bıraktığını, altın ve gümüş sikkelerini de eyaletlerdeki sikke ihtiyacını karşılamak üzere *Imperator* yetkisiyle kendi üzerine aldığını belirtmektedir (Mattingly 1928: 102). Ancak burada herhangi bir eyalet darphanesi ismi vermemektedir. Öte yandan MÖ 23 yılındaki reform bahsi ise Augustus’un ‘aes’ adı verilen (bakır ve pirinçten oluşan) bir sikkeyi tedavüle sokmasına istinaden refere edilmektedir (Mattingly 1928: 105). Bir başka yerde MS 3. yüzyıla kadar başa geçen imparatorlardan daha fazla darphaneye sahip olduğu bilgisiyyle, bazı Doğu darphaneleri örneklenmektedir (s. 32). Halbuki, referans kaynaktan yalnızca Doğu darphaneleri değil Batı darphanelerinden de örnekler verilmektedir (Mattingly 1928: 110). Yalnızca iki örnek vermekle yetinmek istiyorum çünkü aktarmaya çalıştığım bu durum metnin tamamında böyledir.

Yine aynı başlık altında, verilen Tablo 2 için de herhangi bir metin içi gönderme yapılmamıştır (s. 33). Söz konusu tablonun açıklaması şu şekildedir: “Tablo 2. MÖ 31 – MS 276 Tarihleri Aralığında Roma İmparatorluğu’ndaki Aktif Darphane Sayıları (Harl, 1996: 110)”. Bu tablo aslında, başka bir çalışmadaki veriler üzerinden oluşturulan bir tablodur ki bu çalışma, Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde faaliyet gösteren ve şehir sikkesi basan darphaneleri konu almaktadır (Jones 1963). Bu durumda, ‘İmparatorluk Sikkeleri’ ile ‘Şehir (ya da Eyalet) Sikkeleri’ olarak tanımlanan iki farklı sikkenin birbirine karıştırıldığı anlaşılmaktadır (bu konuya Katalog Değerlendirmesi başlığı altında ayrıca değineceğim). Bu iki farklı sikke arasındaki farkın bilinmemesi bir yana hem Harl’ın ilgili bölümü hem de (eğer ulaşıldıysa) Jones’ın çalışması doğru bir şekilde anlaşılmamıştır ki devamında imparatorluğun merkezi darphaneleri sıralanmaktadır (s. 34-35).

Yine aynı sayfada “Roma İmparatorluk Sikkelerinin İçeriği ve Türleri” şeklinde, diğer başlıklardan farklı olarak italik/yatık yazılmış bir alt başlık yer almaktadır. Burada altı madde sıralanmıştır ki

kullanılan ‘bar’ kelimesinin karşılığı ‘çubuk’tur (yaygın kullanılsa da ‘kalıp’ anlamına da gelmektedir), ancak söz konusu paralar çubuk şeklinde değil fakat külçe şeklindedir. Dolayısıyla da her ne kadar İngilizcede bu şekilde kullanılıyor olsa da Türkçedeki doğru kullanım külçe olmalıdır. Öte yandan, aes grave için dairesel parçalar yerine de daha doğru bir tanımlama olan disk şeklindeki ağır paralar kullanılmalıdır. Çünkü, bunlar birer paradır ve parça olarak tanımlamak doğru değildir.

herhangi bir referans kaynağa atıfta bulunulmamakla birlikte aktarılanların bir kısmının ‘Mattingly 1928: 139-150’den yapılan eksik ve hatalı çevirilerle bunların yorumlarından meydana getirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰ Söz konusu maddelerden birkaçına değinmek yerinde olacaktır. Örneğin; “a) İmparatorluk portresi taşıyan paralar.”, “c) İmparatorluk portresi taşımayan madeni paralar; çoğunlukla MS 68-69’daki İç Savaşlara aittir.”, “e) İmparatorun ölümünden sonra onuruna basılan paralar; halkın sevgisini kazanan ve kutsanan imparatorlar ölümünden sonra basılan paralarda *divus* unvanını taşır. Kötü anılan imparatorlar ise ölümünden sonra basılan paralarda *damnatio memoriae* unvanı taşır.” ve “f) Tanrılaştırılmış imparatorlar veya imparatoriçeler ile akrabalarını onuruna basılan paralar; bu tür sikkeler normalde hemen halefleri tarafından basılmıştır.” maddelerini ele alalım. İlk iki maddeye bakıldığında, burada bahsi edilen sikkelerin şehir (veya eyalet) sikkeleri olarak anlaşılmaması çok zordur. Kaldı ki, burada aktarılanlar atıfta bulunulan kaynağın 141. sayfasında yer almaktadır, ancak buradan yazarların kastettiği gibi bir anlam çıkarmak mümkün değildir; yani çeviri yanlıştır.¹¹ Üçüncü maddede belirtilen imparatorun ölümünden sonra basılan sikkeler, numismatik literatürde ‘posthumus’ sikkeler olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, dönem fark etmeksizin herhangi bir hükümdarın ölümünden sonra darp olunan sikkeler için kullanılır ki bu maddede belirtildiği gibi Roma sikkelerine özgü bir tanımlama değildir. Ayrıca aynı maddede, imparatorların ölümünden sonra basılan sikkelerin *divus* unvanı taşıdığı belirtilmektedir ki bu unvan ‘tanrısal’ anlamına gelmektedir. Bir sonraki yani dördüncü maddede belirtilen tanrısallaştırılan imparatorlar için kullanılır (imparatoriçeler için ise ‘diva’ unvanı kullanılır). Dolayısıyla bu karışıklığın, söz konusu unvanın anlamının bilinmemesi nedeniyle meydana geldiği anlaşılmaktadır. Öte yandan, yine üçüncü maddede belirtilen ve bir unvan olarak tanımlanan *damnatio memoriae* kesinlikle bir unvan değildir ve sikkeler üzerinde de görülmemektedir! “Anısının lanetlenmesi” olarak çevrilebilecek bu Latince terim, kötü yönetimi nedeniyle nefret edilen imparatorun ölümünün ardından heykellerinin, portre/büstlerinin kırılması ve adının yazıtlardan ve sikkelerden silinmesi/kazınması suretiyle anısının hafızalardan silinmesi anlamına gelmektedir.

“Roma İmparatorluk Dönemi Sikkelerinde Ön Yüz Betimleri” başlığı altında yer alan imparatorluk sikkelerinin ön yüzlerinde yer alan lejantlar bahsinin (s. 36), ‘Mattingly 1928, 141-144’de pek çok örnekle açıklanan bölümün ilk sayfasından seçilen birkaç cümlenin eksik ve hatalı bir çevirisi olduğu anlaşılmaktadır.¹² Öyle ki bu kısımda söz konusu lejantlardan sadece birkaçına değinilmiştir. Buna ek olarak, yine aynı yerde imparatorların sikkelerde “a) *Yalın Saçlı Büst*”, “b) *Defne Çelenkli Büst*” ve “c) *Şua/Işın Taçlı Büst*” olarak üç farklı biçimde tasvir edildiklerine, katalogda yer alan sikkelere gönderme yapılarak değinilmiştir. Buraya kadar, katalogdaki sikkelere ilişkin herhangi bir bilgi verilmemesine rağmen burada birdenbire bunlara atıfta bulunulması oldukça tuhaftır. Öyle ki, Roma İmparatorluk sikkeleri konusunda bilgi sahibi olmayan okuyucu, bu kısmı okuduğunda imparator sikkelerinin sadece bu şekilde üç farklı biçimde tasvir edildiklerini düşünecektir. Halbuki, imparator ve elbette hanedan üyesi diğer fertlerin büstleri bunların yanında, miğferli, giyimli, zırhlı, kalkan ve/veya mızraklı olarak da tasvir edilmektedir. Dolayısıyla da yazarların burada yaptıkları sınıflandırma yine kendi yorumlarına dayanmakla birlikte ve numismatik yöntem açısından da doğru değildir.

“Roma Sikkelerinde Arka Yüz Mitolojik Betimlemeleri” başlığı altındaysa imparatorluk sikkelerinin arka yüz tipleri (tanrı, tanrıça ve personifikasyonlar) alfabetik bir düzende ele alınarak bilgiler verilmektedir (s. 36-65). Ancak, burada aktarılanlar oldukça eski ve tek bir kaynağa işaret etmektedir ki tıpkı bu kaynaktaki düzenle ve tamamen bu kaynağın çevirisi olarak kitaba dahil edilmiştir (Gnecchi 1908: 13-

¹⁰ Belirtilen sayfalar, referans kaynağın ‘The Content of the Early Imperial Coinage. Legends and Types’ başlığını taşıyan II. Bölüm’ünde (Chapter II) yer almaktadır. Ayrıca belirtmek gerekmektedir ki söz konusu kaynağın yayınevi kaynakçada yanlış yazılmıştır.

¹¹ Yukarıda ikinci madde olarak belirtilen metindeki “c” maddesinin (s. 35) ‘Mattingly 1928: 141’deki şu cümlenin çevirisi olduğu ancak farklı bir şekilde yorumlandığı anlaşılmaktadır: “*Obverses other than portraits hardly occur except on the ‘Republican’ issues of the Civil Wars of A.D. 68-69.*” Bu cümlenin doğru bir şekilde çevirisi şu şekilde olmalıdır: ‘Portreler haricindeki ön yüzler, MS 68-69 yıllarındaki İç Savaşların “Cumhuriyetçi” darpları dışında neredeyse hiç görülmez.’. Bu cümlenin yer aldığı paragrafta, imparatorluk sikkelerinin ön yüzlerindeki imparator ve hanedan üyeleri veya devlet görevlilerinin portrelerinin imparator otoritesi bağlamında ne gibi durumlarda görüldüğü hususuna ilişkin bilgiler verilmektedir.

¹² Dahası, sikkelerin ön yüzünde görülen lejantlara ilişkin cümlede kullanılan “*üst yazı*” terimi yine yanlış bir çeviriye işaret etmektedir. Atıfta bulunulan kaynaktaki kullanılan ‘superscription’ terimi ‘yazı, unvan, başlık’ anlamlarına gelmektedir ki buradaki anlamı ikincisidir (Mattingly 1928: 141).

64).¹³ Öyle ki başında yıldız işareti ile belirtilen her bir başlık (*Apollon, * Bacchus, vd.) altında yer alan kısa açıklamalar, söz konusu kaynağın ilgili sayfasına atıfta bulunularak aktarılmıştır. Öte yandan bu bölümde yer alan Şekil 5 (s. 43-47) ve Şekil 6 (s. 59-65) için metinde yine herhangi bir gönderme bulunmamaktadır. Öyle ki bunlardan ilki “*Tanrılar, Yarı Tanrılar ve Kahramanlara Sinoptik Bakış*” Türkçe başlığı ve “*Şekil 5. Tanrılar, Yarı tanrılar ve Kahramanların İmparatorluk Sikkelerinde Yer Verilme Sayıları. (Francesco, 1908: 8-12)*” açıklamasıyla verilmiştir. Bu tablo, Gneccchi’nin ulaştığı Roma İmparatorluk sikkeleri üzerindeki tiplerin bir istatistiğini vermektedir. İkincisiyse “*Alegorik Kişileştirmelerin Sinoptik Tablosu*” Türkçe başlığı ve “*Şekil 5. İmparatorluk Sikkelerinde Alegorik Kişileştirmeler Kullanan İmparatorlar (Francesco, 1908: 29-35)*” açıklamasıyla verilmiştir. Belli ki yazarlar bu tabloları arka yüz betimleri için kullanmışlardır fakat bununla ilgili herhangi bir açıklamada bulunmuşlardır. Dahası, her iki tablo da Pompeius ile başlamaktadır. Yani, İmparatorluk Dönemi öncesi birkaç on yılı kapsamakta ve bu haliyle de kitabın kapsamı dışında kalmaktadır. Fakat, öyle anlaşılıyor ki yazarlar bunun farkında değildir. Benzer bir durum, İmparatorluk Dönemi’ne dahil edilen Pompeius ve Brutus sikkeleri için de geçerlidir ki yazarlar bunu da doğrudan aynı kaynaktan almışlardır (s. 41) (Gneccchi 1908: 20). Halbuki bunlar Cumhuriyet Dönemi’ne aittir. Yine referans kaynaktan yapılan çevirinin olduğu gibi aktarılması noktasında yapılan bir başka hataysa, Minerva (Athena) ile ilgili bilgilerin verildiği kısımda tanrıçanın kutsal hayvanı için “*Amblemi baykuştur.*” tanımlamasının kullanılmasında da görülmektedir. Ayrıca, yapılan alıntılarda görüldüğü gibi, yazarın adı ve soyadı karıştırılmıştır ki kaynakçada bu eser yazarın adıyla belirtilmiştir.

Tüm bunlara ek olarak antik coğrafi adlar ile şahıs adlarının yazılışlarına da bir göz atmak gerekmektedir ki metinde bir bütünlüğün olmadığı ve bununla beraber farklı ve/veya hatalı yazılışların metnin geneline dağılmış olduğu görülmektedir.¹⁴ Kitabın konusu ve kapsamı itibarıyla Latince orijinlerin kullanılması daha uygun olurdu. Ancak, coğrafi adların yazılışında genellikle Türkçe, bazen Grekçe ve bazen de Latince tercih edilmiştir. Şahıs adlarının yazılışlarındaysa durum daha karmaşıktır: Tanrı, tanrıça veya personifikasyon adlarında genellikle Latince tercih edilirken, Türkçe biçimlerinin de kullanıldığı, buna karşın imparator adlarında hem Latince hem de İngilizce kullanıldığı görülmektedir, ki bazılarının yazılışları hatalıdır. Burada hemen belirtmek gerekir ki, Roma sikkelerinin ele alındığı kısımda kullanılan tablolardaki şahıs adlarıyla tanrı, tanrıça ve personifikasyon adlarının yazılışları, tabloların referans kaynaklardan olduğu gibi alınması nedeniyle referans kaynağın dili olan İngilizce’dir. Söz konusu hatalı yazılışların tümünü burada tek tek örneklemek yerine sıkça kullanılan hatalı yazılışlara değineceğim. Örneğin, dilimize yerleşmiş ve yaygın olarak kullanılan Efes adının yanında, aynı bağlamda Bergama yerine Pergamon kullanılırken, Actium yerine “*Aktium*” (s. 12), Constantinopolis yerine “*Konstantinopolis*” (s. 15), Antiokheia (veya Antiochia) yerine Antakya, Byzantion yerine yanlış olarak “*Bizans*”, Aleksandreia (veya Alexandria) yerine “*İskenderiye*” (s. 32) ve Cyzicus yerine “*Kyzikos*”, Heraclia yerine “*Herakleia*” ve Nicomedia yerine “*Nikomedia*”, Thessalonika (veya Thessalonica) yerine “*Selanik*” (s. 35) ve Olympos yerine “*Olimpos*” (s. 37) şeklinde kullanılmıştır. Benzer yazım hataları şahıs adlarıyla tanrı, tanrıça ve personifikasyon adlarında da görülmektedir, ki burada Latince orijinal biçimleri kullanılmakla birlikte Türkçeleştirilmiş biçimlerinin ve genellikle İngilizce yazılışları kullanılmıştır (burada katalogdaki değil sadece metindeki yazım hataları belirtilmiştir). Örneğin; Iulius Caesar yerine “*Julius Caesar* veya *Sezar*” (s. 12, 42, 43), Livius yerine “*Livy*” (s. 21), Claudius Gothicus yerine “*Cladius Gothicus*” (s. 30), Traianus yerine “*Trajan*” (s. 32, 43), Iuno yerine “*Juno*”, Kybele veya Cybele yerine “*Kibele*”, Apollo yerine “*Apollon*”, Bacchus yerine “*Baküs*” veya “*Baccus*”, Satyrler yerine “*Satirler*” (s. 37, 48) Hadrianus ve Aurelianus yerine “*Hadrian*” ve “*Aurelian*” (s. 38, 48), Constantinus yerine “*Konstantin*” veya “*Constantine*” (s. 39, 51, 57), Domitianus yerine “*Domitian*”, II. Iulianus yerine “*II. Julianus*” (s. 41, 54), Iupiter yerine “*Luppiter*” veya “*Jüipiter*” (s. 38, 39), Hercules yerine “*Herkül*” (s. 39, 58), Constantinuslar ve II. Constantinus yerine “*Konstantinler*”, “*II. Konstantin*” (s. 39, 42), Septimius Severus yerine “*Septimus Severus*” (s. 30, 53), Vespasianus, Severus Alexander yerine “*Vespasian*”, “*Alexander Severus*” veya “*Alex*”.

¹³ Yapılan atıflarda söz konusu eserin yazarının soyadı değil, yanlış olarak adı olan Francesco kullanılmıştır.

¹⁴ Antik coğrafi adlar ile şahıs adlarının yazımında, genel olarak ele alınan konu bağlamında ilgili dönem gözetilerek Grekçe ya da Latince kullanılmaktadır. Fakat, ele alınan konu kapsamı birbirinden farklı dönemleri içeriyorsa, metinde bir bütünlük sağlayabilmek için, köken olarak Grekçe yazımlarının kullanılması genel olarak kabul edilen bir kuraldır. Buna ek olarak, dilimize yerleşmiş Frigya, Pamfilya, Likya veya Efes gibi bazı yer adları da yaygın olarak kullanılmaktadır. Antik coğrafi ve şahıs adlarının yazılışlarıyla ilgili olarak bk. Millas 1992-1994: 189-197; İplikçioglu 1997: 803-812; Özyıldırım 1998: 147-152; Ergin 2004: 16-17; Tekin 2008: 52-55.

Severus” (s. 57), Nero yerine “*Neron*” (s. 71), Elagabalus yerine “*Heliogabalus*” ve “*Elegabalus*” (s. 138-140), Iulia Maesa yerine “*Julia Maesa*” (s. 141), I. Philippus ve II. Philippus yerine “*Philip I*” ve “*Philip II*” (s. 155-157), Valerianus yerine “*Valerianus I*” ve “*Valerian I*” (s. 164-167) yazımlarında olduğu gibi. Ayrıca, arka yüz tiplerine ilişkin bilgilerin verildiği kısımda “*The Earth (Tellus)*” biçiminde diğer hiçbir tanrı, tanrıça ve personifikasyon adında belirtilmediği biçimde İngilizce kullanılmıştır. Bu arada, yukarıda belirtilen adlardan bazılarının metnin başka yerlerinde doğru yazımlarının da olduğunu belirtmeliyim.

“KATALOG” KISMININ DEĞERLENDİRMESİ

Kitabın başlığında belirtilen özel koleksiyondaki Roma İmparatorluk Dönemi gümüş sikkelerinin kataloğuna bakıldığında bunun ulusal veya uluslararası numismatik yayınlarda kullanılan ve belirli bir standardı sağlayan katalog şemasından ziyade, özellikle ülkemiz müzelerinde kullanılan envanter defteri (ki kazılarda da benzer envanter fişleri kullanılmaktadır) şemasından uyarlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda genel olarak değerlendirildiğinde; sikke teşhisleri ve tanımlamalarından, kullanılan dil, terminoloji, lejantların yazılışı, referans kaynak kullanımı ve sikke fotoğraflarının verilmiş biçimlerine kadar pek çok noktada eksik, hata ve yanlışlar olduğu görülmektedir. Ne var ki tüm bunlar katalogun tümünde tekrarlanmaktadır. Ayrıca, sikkelerin ön ve arka yüz tanımlamalarında da bir bütünlük yoktur. Tüm bunlar göz önüne alındığında katalogda yer alan ilk sikkeyi örnek alarak hem bu katalog şeması hem de önereceğim katalog şeması¹⁵ üzerinden bir değerlendirme yapmak, aşağıda irdelenecek eksik, hatalı ve yanlış noktaların daha açık bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır. Buna göre, kitapta verilen katalog şeması şu şekildedir:

“Sikke Fotoğrafı”

“*Katalog No: 1*”

“*Koleksiyon No: 132*”

“*Üretildiği metal: AR*”

“*Sikkenin durumu: İyi*”

“*Birimi: Denarius*”

“*Ölçüler: A: 3,80 gr. Ç: 19 mm*”

“*Ön yüz: İnci bordur içerisinde Roma İmparatoru Augustus’un başında diadem bulunan, cepheden sağa dönük büstü ve etrafında AVGVSTVS DIVI FP lejantı yer almaktadır*”

“*Arka yüz: İnci bordur içerisinde Gaius ve Lucius Caesar ayakta, karşılıklı durmakta, elleri kalkanlarının üzerinde, her halkanın üzerinde mızrak yer alıyor ve çevresinde AVGVSTI F COS DEIG PRINC IVVENT CAESARES lejantı yer almaktadır.*”

“*Tarih: MÖ 31-MS 14*”

“*Referans: RIC I 207, BMCRE 519*”

Önerilen katalog şeması şu şekildedir:

Augustus (MÖ 27-MS 14)

Lugdunum (MÖ 2 (?)-(?) MS 4 veya sonrası)

Öy. Augustus başı s., defne çelenkli; CAESAR AVGVSTVS - [DIVI F PAT]ER PATRIAE

Ay. Gaius ve Lucius karşılıklı ayakta ve cepheden; toga giyimli; içteki elleriyle aralarındaki yere dayalı kalkanlarını tutuyorlar; arkada kalkanlara dayalı iki mızrak; aralarında üstte, simpulum ve lituus; AVGVSTI F COS DESI[G PRINC IVVENT]; kesimde, C L CAESARES

¹⁵ Elbette katalog şeması kişiden kişiye ve yapılan yayının formatına göre değişiklik gösterebilir. Fakat, eğer ulusal veya uluslararası yayınlara incelenirse katalog şemasının aşağı yukarı örneklediğim şema gibi olduğu görülecektir. Bu bağlamda özellikle ülkemizdeki numismatik yayınlarda bir bütünlüğün sağlanması adına belirli bir standart oluşturmak gerektiğini düşündüğümü de belirtmeliyim.

Ref. RIC I, 207; BMCRE, 519.

1. Dn. 19 mm, 3.80 g, Ky. 12. Koleksiyon No: 132.

Verilen iki şema arasındaki karşılaştırmaya geçmeden önce belirtilmesi gereken en önemli husus, sikke katalogu oluşturabilmek için sikkelerin teşhislerinin doğru bir şekilde yapılması gerekliliğidir. Eğer bu doğru bir şekilde yapılmadıysa, tıpkı incelenen kitaptaki gibi, yapılan katalog ve sikkelerin sınıflandırması da hatalı olacaktır. Şöyle ki, burada incelenen kitabın başlığı ve dolayısıyla da içeriği itibarıyla, Roma İmparatorluk Dönemi Sikkeleri denilince akla, Roma'nın merkezi darphanelerinde basılan devlet sikkeleri gelmektedir. Dolayısıyla da bu sikkeler yine Roma İmparatorluk Dönemi Şehir (veya Eyalet) sikkelerinden ayrılmaktadırlar. Öyle ki yazarların gereği gibi kullanamadıkları ana referans kaynaklar olan *RIC (Roman Imperial Coinage)* ve *RPC (Roman Provincial Coins)* ciltlerinin kavramsal olarak birbirinden farklı olan bu sikkeleri ayrı olarak ele aldıkları, eserlerin başlıklarına bakarak dahi kolayca anlaşılacaktır.¹⁶ Ayrıca, temel bir numismatik bilgisi olan bu sikkeleri birbirinden ayırt etmenin en basit yolu, taşıdıkları lejantları teşhis etmektir ki imparatorluk sikkelerinin lejantları Latince ve buna karşın şehir sikkelerinin lejantları Grekçedir. Bu bağlamda, söz konusu bu iki farklı sikke türünün tek bir katalogda değil fakat iki ayrı katalogda verilmesi gerekmektedir. Ancak, yazarların bu farkı bilmedikleri anlaşılmaktadır ki katalogda yer alan sikkelerden sekiz adedi imparatorluk sikkesi değil, şehir sikkesidir (kat. no. 3, 4, 14, 19, 21, 22, 73, 90). Öyle ki, Grekçe bilgisindeki eksiklikler yüzünden okuyamadıkları Grekçe lejant için “*Grekçe lejantlar vardır*”, “*...etraflarında lejantlar mevcuttur*” veya “*...etrafında lejantlar bulunmaktadır*” ifadelerini kullanmışlardır (kat. no. 3, 14, 19).

İkinci bir noktaysa katalogda yer alan sikkeler imparatorlara göre bir kronoloji takip etse de aynı imparatora ait sikkeler kendi içlerinde kronolojik bir sıralama takip etmemektedir. Aynı imparatora ait sikkelerin kendi içindeki kronolojisi yazarların referans olarak kullandıkları *RIC* ciltlerindeki katalog numaralarını takip ederek düzenlenmeliydi. Çünkü, söz konusu sikkeler *RIC* yazarları tarafından tarihlendirilerek buna göre katalog oluşturulmuştur.¹⁷

Yukarıda verilen örnek katalog şeması çerçevesinde değerlendirildiğinde kitapta verilen katalogda; yazarların kullandığı referans kaynağa belirtildiği halde sikkelerin hangi imparator/imparatoriçeye ve darphaneye ait oldukları ve varsa sikkelerin basım tarihlerine gereği gibi yer verilmemiştir ve buna ek olarak da sikkelerin teşhislerinde, ön ve arka yüz tanımlarında, lejantların yazılışlarında¹⁸ ve referansların verilmesinde de eksik, hata ve yanlışlar karşımıza çıkmaktadır. Katalogdaki sikkeleri burada ele alarak tümünde görülen hata ve yanlışları burada düzeltmek yapacağım değerlendirmenin dışında, katalogu yeniden yazmak anlamına gelmektedir ki bu şahsımın değil, burada mercek altına aldığım kitabın yazarlarının sorumluluğundadır. Bu nedenle burada, örnek oluşturması ve doğru yolu göstermesi açısından, yalnızca birkaç örnek üzerinden değerlendirme yapacağım. Fakat, değineceğim noktaların neredeyse katalogda yer alan tüm sikkeler için geçerli olduğunu bir kez daha tekrarlamakta yarar görüyorum.

Katalogda yer alan sikkelerin hangi imparator/imparatoriçeye ait olduğu ise ancak ön yüz tanımlamasından anlaşılmaktayken, hangi darphaneye ait olduğu konusunda en ufak bir ipucu dahi yoktur. Bunu ancak referans kaynağa başvurarak öğrenmek mümkündür. Buna karşın, her bir sikke için, arka yüz tanımlarından sonra bir tarih belirtilmiş ki bu tarihler sikkenin basım tarihi değil, adına darp olunan imparatorun egemenlik yıllarına işaret etmektedir.¹⁹ Bu bağlamda, yukarıda verilen örnekteki sikkeyi ele alacak olursak (kat. no. 1); bu sikke Lugdunum darphanesine ait *denarius* birimli bir sikkedir ve sikkenin basım yılı için de MÖ 2 (?)-(?) MS 4 veya sonrası (RIC I: 55 no. 207) veya MÖ 2-MS 11 (BMCRE I: 89 no. 519) önerilmektedir. Ancak, katalogda bu sikke için Augustus'un egemenlik yıllarına işaret eden bir tarih verilmiştir (MÖ 31-MS 14) ki bu tarih yanlıştır. Augustus'un egemenlik yılının MÖ 31'de, yani Actium Deniz Savaşı'nın yapıldığı tarihte değil MÖ 27 yılında senatonun kendisine verdiği

¹⁶ Roma İmparatorluk Dönemi şehir sikkeleri için ayrıca bk. Franke 1968 (Türkçe çevirisi: Franke 2007); Butcher 1988; Tekin 2025: 343-484.

¹⁷ Ayrıca, yapılan yeni çalışmalarla *RIC* ciltlerinde yer alan bazı sikkelerin tarihlerinde değişiklikler yapıldığını da göz önüne almak gerekmektedir.

¹⁸ Söz konusu hatalar, lejantların eksik (veya bazen fazla) veya hiç yazılmamış olması yanında lejantların görünen veya görünmeyen kısımlarının gösteriliş biçimlerinde karşımıza çıkmaktadır.

¹⁹ Roma İmparatorluk sikkelerinin tümünün basım tarihleri belirlenebilmiş değildir ki bu tür sikkeler için imparatorun egemenlik yılları belirtilmektedir.

bazı yetkiler çerçevesinde başladığı kabul edilmektedir. Ayrıca, bu iki sikkenin ön ve arka yüz tanımlamaları ile lejantların yazılışları da hatalıdır. Buna göre, öncelikle Augustus'un başında diadem değil defne çelengi bulunmakta ve büst "*cepheden sağa dönük*"(?) değil, sağa dönüktür (bu hata, ilk olarak s. 36'da da imparator betimlerinin tanımlamasında karşımıza çıkmakla birlikte katalogdaki sikkelerin neredeyse tamamında tekrarlanmaktadır). Lejantların yazılışına gelince;²⁰ sikkenin ön yüz lejantının yarısından sonrası hiç belirtilmemiş ve eksik ve hatalı biçimde "*AVGVSTVS DIVI FP*" biçiminde yazılmıştır. Kaldı ki son iki kelimedeki ilkinin son iki harfi ile son kelime tamamen okunmaktadır. Dolayısıyla da lejantın doğru yazılışı 'CAESAR AVGVSTVS - [DIVI F PAT]ER PATRIAE' biçiminde olmalıdır. Arka yüz lejantının yazılışı da hatalıdır. Lejant sanki tüm kelimeleri okunuyormuş gibi "*AVGVSTI F COS DESIG PRINC IVVENT CAESARES*" yazılırken (ki kesimdeki lejantın ilk iki harfi eksik yazılmıştır. Halbuki, sikke fotoğrafından da açıkça görüldüğü üzere arka yüz tipinin çevresindeki lejantın yarısından sonrası okunamamaktadır ve doğru yazılışı 'AVGVSTI F COS DESI[G PRINC IVVENT]'; kesimde, 'C L CAESARES' biçiminde olmalıdır (Fig. 1).²¹

Bir başka örnek ise İmparator Nero'ya ait *hemidrahmi* biriminde, Caesarea Cappadocia darphanesine ait ve MS c. 59-60(?) yıllarına tarihlenen bir sikkedir ki Corbulo'nun Armenia fethini kutlamak amacıyla basılmıştır (kat. no. 5) (RIC I: 186 no. 616). Yine aynı şekilde bu sikkenin ön ve arka yüz tanımlamaları ile lejantların yazılışlarında da hatalar görülmektedir. Buna göre sikkenin ön yüzünde "*Neron*" değil Nero'nun büstü yer almaktayken, arka yüzde yer alan Victoria elinde "*defne çelengi*" değil çelenk²² tutmakta ve omzunda da palmiye dalı taşımaktadır ki bu belirtilmemiştir. Lejantların yazılışlarına bakıldığında, ön yüz lejantı "*NERO CLAVD DIVI CAESAR AVG*" ve arka yüz lejantı da "*ARMENIACAPTA*" biçiminde hatalı yazıldıkları görülmektedir. Halbuki ön yüz lejantının bir kısmı okunamamaktadır ve arka yüz lejantı açık bir şekilde okunabilmektedir. Buna göre her iki lejantın yazılışı '[NERO CLAVD DIVI CL]AVD F CAESA[R AVG GERMANI]' ve 'ARMEN-IA C' biçiminde olmalıdır (Fig. 2).²³ Dahası, bu sikke için verilen referans da yanlıştır. Bu sikke için verilen "*RIC I, 615*", aynı ön ve arka yüz tipini taşıyan fakat *didrahmi* birimli bir sikkeye işaret etmektedir. Halbuki doğru referans yukarıda da belirtildiği gibi 'RIC II, 186 no. 616' olmalıdır.²⁴

Diğer bir örnek ise (kat. no. 7) İmparator Vespasianus'a ait *denarius* biriminde, Roma darphanesine ait ve MS 72-73 yıllarına tarihlenen bir sikkedir (RIC II.1: 83 no. 356). Sikkenin arka yüz tanımlaması ve hem ön hem de arka yüz lejantlarının yazılışlarında hatalar görülmektedir. Sikkenin arka yüzünde yer alan tip için "*Kurbanlık aletler: simpulum, aspergillum, sürahi ve lituus*" tanımlaması yapılmaktadır ki bunlar literatürde augur ve pontifeks sembolleri olarak geçmektedir, ki "*sürahi*" olarak tanımlanan sembol de *guttustur*; her ne kadar referans kaynakta da bu kap için 'jug' kelimesi kullanılsa da arkeolojide ve tabi numismatik literatüründe her tür kabin, Grekçe veya Latince bir adı vardır ve ekseriyetle bu köken isimlerinin kullanılması tercih edilmektedir. Lejantlara bakıldığında, sikkenin ön yüz lejantı kısmen okunabilmesine rağmen "*IMP CAES VESP AVG PM COS IIII*" biçiminde yazıldığı, ancak arka yüz lejantının okunabilmesine rağmen yazılmadığı görülmektedir. Halbuki ön yüz lejantı '[IMP C]AES VESP AV[G P M COS IIII]' ve arka yüz lejantı da 'AVGVR/TRI POT' biçiminde

²⁰ Lejant yazılışları için birkaç farklı yöntem vardır. Bunlardan ilki, lejantın sikke üzerinde görüldüğü haliyle ve ikincisiyse lejanttaki her bir kelime veya kısaltmanın aralarında boşluk bırakılarak yazılmasıdır. Her iki durumda da eğer lejantta bir kesilme (boşluk) varsa, kesilmenin olduğu yerden ya boşluk bırakılmalı ya da kesilmenin olduğu kısma '-' (tire) koyulmalıdır (CAESARAVGVSTVS DIVIFPATERPATRIAE; CAESARAVGVSTVS - DIVIFPATERPATRIAE; CAESAR AVGVSTVS - DIVI F PATER PATRIAE). Buna ek olarak, eğer lejantta okunmayan kısımlar varsa ve eğer bu kısımlar referans kataloglardan biliniyorsa bu kısım köşeli parantez içinde gösterilmeli (CAESAR AVGVSTVS - [DIVI F PAT]ER PATRIAE), fakat bilinmiyorsa ya köşeli parantez içinde '...' (üç nokta) ile gösterilmeli ya da boş bırakılmalıdır (CAESAR AVGVSTVS - [...] ya da CAESAR AVGVSTVS - []). Ayrıca, özellikle sikkelerin arka yüzlerinde, düzgün devam etmeyen fakat sağ, sol boşluklarda veya üstte de lejant (veya kelimenin birkaç harfi) olabilir. Bu durumda da söz konusu lejantlar kelimenin devam eden ya da kesilmiş kısmından sonra '/' (kesme işareti) ile belirtilirken (CAESAR AVGVSTVS), eğer, arka yüzdeki figürün alt kısmında yatay bir çizgi varsa ve bunun altında bir lejant varsa, ki bu çizgi "kesim çizgisi" olarak adlandırılır, buradaki lejant da 'kesimde,' belirticiden sonra belirtilir (kesimde, CLCAESARES).

²¹ Söz konusu sikke için yapılan yanlışlar, aynı ön ve arka yüz tipini taşıyan ve dolayısıyla aynı seriye ait olan bir sonraki sikkede de (kat. no. 2) benzer şekilde tekrarlanmıştır.

²² Benzer şekilde, katalogda elinde çelenk tutan tüm tanrıça betimleri için ellerindeki çelenk "*defne çelengi*" olarak tanımlanmaktadır (kat. no. 10, 16, 19, 33, 34, 37, 43, 48, 55, 57, 81, 85, 93, 95, 103).

²³ Nero'ya ait olan bu sikke için ayrıca bk. Sydenham 1978: 40 no. 81; RPC I: 556 no. 3644.

²⁴ Söz konusu sikke için yapılan yanlışlar, aynı ön ve arka yüz tipini taşıyan ve dolayısıyla aynı seriye ait olan bir sonraki sikkede de benzer şekilde tekrarlanmıştır.

yazılmalıydı (Fig. 3). Bu sikkeyle ilgili olarak referans kullanımındaki hataya aşağıda ‘Kaynakça Değerlendirmesi’ kısmında değinilecektir.

Bu örneklere ek olarak yanlış teşhis edilen birkaç sikkeye dikkat çekmek istiyorum. Söz konusu sikkelerden ilki “*BMCRE Galatia s. 213, SNG II 3055*” referansıyla I. Philippus’a atfedilerek tarih olarak da MS 244-249 yılları verilmiş ve ön yüz lejantı “*AYTOK KM IOY*I *I*I**OC CEB*”, arka yüz lejantı da “**HMAPX-**OYCIAC*” biçiminde yazılmıştır (kat. no. 90). Fakat, sikke I. Philippus değil Traianus Decius adına Antiochia ad Orontes darphanesinde darp olunan *tetradrahmi* biriminde bir sikkedir (RPC IX: no. 1660). Sikkenin ön ve arka yüz lejantlarının yazılışında kullanılan “*” işaretinin ilk bakışta sikke üzerinde de görüldüğü veya lejantın okunamayan harfleri için kullanıldığı akla gelebilir. Ancak yukarıda dipnot 20’de açıklandığı gibi, numismatik yöntem gereği, lejantlarda okunamayan harfler köşeli parantez içinde verilmelidir. Fakat, sikke fotoğrafına bakıldığında sikkenin hem ön hem de arka yüz lejantındaki tüm harflerin eksiksiz bir şekilde okunduğu görülmektedir. Buna göre, ön yüz lejantı ‘AVT K Γ MC KY TPAIANOC ΔEKIOC CEB’ ve arka yüz lejantı da ‘ΔHMAPX ΕΞΟYCIAC; kesimde, S C’ biçiminde olmalıdır (Şekil. 4). Öte yandan, sikkenin ön ve arka yüz tanımlarında da eksiklikler olduğu görülmektedir. Buna göre, ön yüzdeki imparator büstü giyimli ve zırlıdır ve büstün altında yan yana beş adet nokta²⁵ (.....) yer almaktayken, arka yüzdeki kartal palmye dalı üzerinde durmakta ve “*ağzında defne çelengi*” değil ‘gagasında’ çelenk tutmaktadır. Bir başka örnekte ise ön yüz lejantı yanlış bir şekilde “*IMP CP LIC VALERINANVS AVG*” biçiminde okunan sikkenin arka yüz lejantı ‘PIETAS AVGG’ biçiminde doğru olarak tanımlanmış olmakla birlikte sikke I. Valerianus’a atfedilmiş ve “*RIC V, 447*” referansı verilmiştir, ki bu referans Gallienus’un farklı bir arka yüz tipine sahip altın (*aureus*) bir sikkesine işaret etmektedir (kat. no. 98). Halbuki sikkenin ön yüz lejantı ‘IMP C P LIC GALLIENVS PF AVG’ olarak, sikke fotoğrafından dahi kolaylıkla okunabilmektedir. Dolayısıyla sikke Gallienus adına Samasota darphanesinde darp olunan ve MS 256 yılına tarihlenen *antoninianus* birimli bir sikkedir, ki referans verilen kaynakta yer almamaktadır.²⁶ Bu sikke için kullanılan referans internet arama motorunda yapılan bir aramadan sonra ulaşılan örneklerden alınmış görünmektedir.²⁷

Hatalı teşhis edilen diğer bazı örneklerdeyse durum biraz daha farklıdır. Bazı sikkelerin ön ve arka yüz lejantlarının veya arka yüz tiplerinin yanlış teşhis edildikleri görülmekle birlikte, bunlar için verilen referans atıflarının aynı olduğu ya da aynı arka yüz tipine ve lejantına sahip olmalarına rağmen farklı referanslara atıfta bulunulduğu görülmektedir. Örneğin; Septimius Severus adına darp olunmuş iki *denarius* birimli sikkeden ilki (kat. no. 35) için “*RIC IV, 494*” ve ikincisi (kat. no. 61) için de “*RIC IV I, s103 106*” referanslarına atıfta bulunulmuştur (buna göre sikkelerden ilki Laodicea ad Mare ve ikincisi de Roma darphanesine aittir). Burada, sikkenin ön yüz lejantının yanlış okunması da söz konusudur (sikke fotoğraflarından da açıkça görülebildiği halde). Lejant “*L SEPT SEV PERT AVG IMP VIII*” değil “*L SEPT SEV PERT AVG IMP VIII*” olmalıdır. Dolayısıyla da atıfta bulunulan referans zaten yanlıştır. Lejantın doğru okunuşuna göre bu sikkeler Roma darphanesine aittir ve MS 197 yılı darparıdır ve doğru referans ‘*RIC IV.1: 102 no. 91*’ olmalıdır. Bir başka örnekte, yine aynı imparatora ait iki sikkenin (kat. no. 43 ve 51) arka yüz tipleri farklı olmasına rağmen aynı referansa farklı biçimlerde atıfta bulunulmuştur: İlki için “*RIC IV, 118*” ve ikincisi için de “*RIC, IV, 118*”. Halbuki ilk sikkenin arka yüzünde Victoria, ikincisinin arka yüzünde Pax yer almaktadır, ki atıfta bulunulan referans bu tip için doğrudur (Fig. 5-6). Söz konusu sikkelerin ön ve arka yüz lejantları kısmen okunabilmekle birlikte fotoğraflardan da tam olarak anlaşılammamaktadır. Ancak, ilk sikkenin ön yüz lejantının yazarların belirttiği gibi olduğu hususunda şüphelerim olduğunu belirtmeliyim. Kaldı ki okuyabildiğim kadarıyla ön yüz lejantı ‘[L S]EPT SEV PERT - AVG IMP III’ şeklindedir ve arka yüz tipine binaen bu sikkenin referansı olasılıkla *RIC IV.1: 102 no. 38* veya *38A* olmalıdır.

Benzer bir hata ise yine Septimius Severus’a ait *denarius* birimli iki sikkede karşımıza çıkmaktadır (kat. no. 44 ve 52). Ön yüz tipleri aynı olmakla beraber lejantları farklı ve arka yüzlerinde Fortuna olmakla

²⁵ Referans kaynakta, topak anlamına gelen ‘pellet’ kelimesinin kullanıldığı bu betim için Türkçe literatürde nokta tanımlaması yapılmaktadır.

²⁶ Söz konusu sikke için bk. MIR: 236 no. 1684m, Tafel 120; URL 1.

²⁷ Söz konusu sikke için acsearch.info web adresinde, ‘Gallienus, PIETAS’ anahtar kelimeleriyle yapılan bir aramadan karşımıza çıkan 276 sonuçtan (ki tümü aynı sikke değildir) 14.sü incelenen örnek ise aynıdır ve burada (ve diğer örneklerde), yanlış olarak yazarların kullandığı aynı referans, “*RIC V 447*” veya “*RIC V.1 447*” olarak karşımıza çıkmaktadır ki ayrıca, tüm örneklerde değil ama bazılarında, yukarıda verdiğim bir diğer kaynak olan MIR referansı da kullanılmıştır (URL 2).

birlikte lejant ve tipteki küçük bir farkla birbirinden ayrılan bu sikkeler için “*RIC IV, 78*” referansına atıfta bulunulmuştur. Halbuki ilk sikkenin ön yüz lejantı “*L SEPT SEV PERT AVG IMP VIII*” değil ‘*L SEPT SEV PERT AVG PART MAX*’ ve arka yüz lejantı da “*FORTVNAE REDVCP*” değil ‘*FORTVN[AE AVGG]*’ olmalıdır, ki Fortuna’nın oturduğu tahtın altında çark/tekerlek yoktur. Dolayısıyla da MS geç 198 veya 199-200 yıllarına tarihlenen ve Roma darphanesine ait olan bu sikkenin referansı ‘*RIC IV.1: 106 no. 126*’ olmalıdır. Roma darphanesine ait ve MS 197-196 yıllarına tarihlenen ikinci sikkeye verilen referans doğru, fakat referans kaynağın cilt numarası eksiktir. Doğrusu şöyle olmalıdır: ‘*RIC IV.1: 105 no. 118*’ (Fig. 7-8).

Benzer bir durum III. Gordianus adına darp olunan sikkelerde de görülmektedir. Arka yüzlerinde tahta oturan Fortuna tipini taşıyan ve III. Gordianus’a ait üç *antoninianus* birimli sikkeden ilki için “*RIC IV, 143*” ve diğer ikisi için bu kez “*RIC IV, 210*” referansına atıfta bulunulmuştur (kat. no. 79, 86-87). İlk sikkeye verilen referans yanlıştır ki söz konusu atıftaki arka yüz tipinde, Fortuna’nın oturduğu tahtın altında çark/tekerlek bulunmakta, ancak sözü edilen üç sikkede de bulunmamaktadır. Dolayısıyla son iki sikke için verilen atıf doğru olmakla birlikte cilt numarası eksiktir. Doğru referansı ‘*RIC IV.3: 37 no. 210*’ olmalıdır. Ayrıca bu sikkeler 242-244 yıllarına tarihlenmekte ve Antiochea darphanesine aittirler (Fig. 9-11). Yine aynı imparatorun Laetitia tipini taşıyan *antoninianus* birimli iki sikkeden ilki için “*RIC IV, 113*” ve ikincisi için de “*RIC IV, 186*” referanslarına atıfta bulunulmuştur (kat. no. 81, 85). İlk sikke için verilen referans aynı arka yüz tipini taşıyan *denarius* birimli bir sikkeye işaret etmektedir ve dolayısıyla da yanlıştır. İkinci sikke için verilen referans ise eğer burada referans katalog numarası 186 kastedildiyse yine yanlıştır, bu referansın işaret ettiği sikkenin arka yüz tipinde tanrıça, sikkelerde görüldüğü gibi çelenk ve çapa değil, *abacus* ve *cornucopia* tutmaktadır. Fakat, verilen referanstaki “I” harfiyle cilt numarası kastediliyorsa bu da yanlıştır. Bu durumda, doğru referans ‘*RIC IV.3: 26 no. 86*’ olmalıdır ve buna göre sikkeler MS 242-243 yıllarına tarihlenmekte ve Roma darphanesine aittirler (Fig. 12-13).

Bu noktada, yukarıda değinilen örneklerin dışındaki hemen her sikkenin lejantlarının yazılışlarında görülen bazı hata ve yanlışlara da değinmek gerekmektedir, ki bu durum sikkelerin referanslarının da yanlış verilmesine neden olmuştur. Söz konusu bu hata ve yanlışlar, sikke fotoğraflarında bile görüldükleri halde, lejantların okunamamaları veya yanlış okunmaları sonucu, yazılmadıkları veya yanlış ve eksik yazılmalarını kapsamaktadır. Örneğin, yazarların okuyamadıkları Grekçe lejantların yanında bazı sikkeler üzerinde kısmen de olsa okunabilen Latince lejantlar için de “...*etrafında lejantlar bulunmaktadır*” veya “...*etrafında silik lejant bulunmaktadır*” ifadelerini kullandıkları görülürken (kat. no. 18, 25), bazı sikkelerin lejantları okunabilsin ya da okunamasın hiç belirtilmediği de görülmektedir (kat. no. 4, 7, 10, 19, 24, vd.). Halbuki bu lejantların bir kısmı sikke üzerinde okunabilmektedir ve okunamayan kısmı da yukarıda değindiğim gibi referans kaynaklar yardımıyla tamamlanarak köşeli parantez içerisinde gösterilmelidir. Bunlara ek olarak, örneğin Traianus’a ait bir sikkenin arka yüz lejantı fotoğraf kalitesi kötü olmasına rağmen ‘*P M TR P COS III P P*’ şeklinde okunabiliyorken “*IM TR P COS II PP*” olarak yanlış yazılmıştır (kat. no. 15²⁸). Yine aynı imparatora ait bir başka sikkenin arka yüz lejantı da *COSV V P P SPQR OPTIMO PRI[NC]* olması gerekirken “*COSV PP SPOR*” biçiminde hem yanlış hem de eksik yazılmıştır (kat. no. 16). Ayrıca, bazı lejantlarda Latince de olmadığı halde “I” harfi (kat. no. 29, 63; ayrıca s. 54) ve “*” işaretinin (kat. no. 90) kullanıldığı görülmektedir ki bu son örneğe yukarıda değinilmişti.

Sikkelerin teşhisi bağlamında referans kaynak kullanımı hakkında da bazı noktalara işaret etmek gerekmektedir. Yukarıda imparatorluk ve şehir sikkelerinin teşhisleri bahsinde değindiğim gibi, doğru teşhis yapılması ve referans kaynakların da doğru bir şekilde incelenerek anlaşılması gerekmektedir ki doğru referanslar verilebilsin ve katalog da hatasız bir şekilde hazırlanabilsin. Hatalı veya yanlış referans verilmesi okuyucu/araştırmacıyı yanlış yönlendirecek ve eğer bu referans kontrol edilmeden kullanılırsa farkına varılmadan aynı hata tekrarlanmış olacaktır. Bu bağlamda katalogdaki referansların kullanımı ve gösteriliş biçimlerindeki hatalara bir göz atalım. Katalogda yer alan Roma İmparatorluk sikkeleri için kullanılan ana referans kaynağı olan *RIC* ciltlerinin yanında British Museum koleksiyonundaki Roma

²⁸ Söz konusu sikkenin arka yüzünde, yazarların tanımladığı gibi Condordia değil Victoria yer almaktadır ki bu nedenle de verilen “*RIC II, 2*” referansı yanlıştır ki doğrusu ‘*RIC II: 247 no. 42*’ olmalıdır.

Ayrıca, katalogda Traianus’a ait beş adet sikke bulunmaktadır. Bunların dördünde imparator adı “Trajan” olarak yazılmışken (kat. no. 13, 14, 16, 17), bir tanesinde “*Nerva Trajan*” olarak yazılmıştır.

İmparatorluk sikkelerini içeren BMCRE ciltleri de kullanılmış ve bu iki kaynağın yanında, aslında farklı bir katalog başlığı altında verilmesi gereken Roma şehir (eyalet) sikkeleri için *RPC* ciltleri kullanılmıştır. Bunlara ek olarak, *RIC* veya *BMCRE* ciltlerinde bulunamadığı anlaşılan bir sikke için “Zeynel Yılmaz env. def.” (kat. no. 11) ve başka üç sikke için de “Atak”²⁹ referansları kullanılmıştır ki bunlardan ikincisinde bu referansın *RIC* ve *RPC* referanslarıyla birlikte kullanıldığı görülmektedir (kat. no. 18, 21, 22). Söz konusu bu son referans kaynakta (Atak: 1982), farklı dönemlere ait toplam 4011 adet Roma sikkelerinin katalogundan oluşmaktadır ki bu sikkeler müzayede kataloglarından seçilmiştir. Bu çalışma, açıkça koleksiyonerler için hazırlanmış bir katalog olmasının yanında basım tarihi olan 1982 yılı itibarıyla, katalogda yer alan sikkelerin Türk lirası değerlerine de “Değer Listesi” başlığı altında yer verilmektedir (Atak 1982: 113-120). Bu nedenle de akademik numismatik çalışmalarda referans olarak kabul edilmemektedir. Ancak, burada kullanılmasının amacı herhalde ana referans kaynaklarda söz konusu birkaç sikkenin bulunamaması olabileceği gibi farklı bir referans kaynak kullanma isteği de olabilir.

Yukarıdaki örneklerden ilkinde (kat. no. 11) kullanılan referans (“Zeynel yılmaz env. def.”), aslında kitaba konu olan koleksiyonun envanter defteridir ki zaten yayınlanmamış olan bu koleksiyondaki sikkeler için böyle bir referans vermek anlamsızdır. Çünkü, sikke zaten bu koleksiyona aittir. Numismatik yöntem gereği, eğer incelenen sikke herhangi bir referans kaynakta yoksa, olasılıkla bu sikke bilinmeyen bir sikkeye işaret etmektedir ki bu durumda bir referans verilmeyeceği için sikke tanımlanıp tarihlendirilerek bilim dünyasına tanıtılmalıdır. Ancak, burada karşı karşıya olunan durum hakkında yazarların maalesef en ufak bir farkındalıklarının olmadığı anlaşılmaktadır. *RIC* referans kaynağında bulamadıkları bu sikke bilinmeyen, yeni bir sikkeye işaret etmektedir. Ve şimdilik sadece tek bir örnek Zeynel Yılmaz koleksiyonunda yer almaktadır. Şimdi bu sikkeye daha yakından bakalım. Sikkenin ön yüzünde imparatorun diademli ve sağa dönük büstü ile ‘IMP CAES DOMITIANVS AVG P M’ lejantı yer alırken, arka yüzünde sağ elinde *globus* ve sol elinde *sceptre* tutan sola dönük Aeternitas ve ‘P M TR P II COS P P’ lejantı yer almaktadır (Fig. 14). Domitianus adına Roma darphanesinde darp olunan bir *denariustur* ki sikkenin basım yılı, arka yüz lejantından anlaşıldığı üzere, Domitianus’un ikinci kez *tribunica potestas* unvanını taşıdığı MS 82-83 yılıdır.³⁰

Ayrıca, katalogda yer alan bazı sikkelerin aynı tip ve lejanta sahip olmalarına rağmen farklı referanslara veya bazı sikkelerin farklı tiplere sahip olmalarına rağmen aynı referanslara atıfta bulunduğu görülmektedir, ki bunlara yukarıda, sikkelerin teşhislerine ilişkin örnekler çerçevesinde değinilmişti (kat. no. 35, 61; 44, 52; 79, 86-87; 81, 85).

Yine ön ve arka yüz tanımlamalarında katalog genelinde görülen diğer bazı hatalara da değinmek yerinde olacaktır. Buna göre, sikkelerin ön yüzlerinde yer alan imparator büstlerinin giyimli ve/veya zırlı (örneğin; kat. no. 80, 81 vd.) ve imparatoriçe büstlerinin de giyimli oldukları hiç belirtilmediği görülmektedir (örneğin, kat. no. 28, 29 vd.). Ayrıca, yazarların “inci bordür” veya “dairesel bordür” (kat. no. 107) olarak tanımladıkları, ön ve arka yüz tipini çevreleyen ve noktalardan oluşan dairesel bordür, numismatik literatürde ‘nokta bordür’ olarak geçmektedir, ki Roma sikkelerinde standart biçimde görüldüklerinden kataloglarda ekseriyetle belirtilmez. Kaldı ki yazarlar, bunların sikke üzerinde görülen örneklerinin bazılarının tanımlamasında bu belirtilmemiştir (örneğin; kat. no. 8, 9, 11, 13 vd.). Diğer bazı örnekler ise Roma sikkelerinin arka yüzlerinde görülen bazı tiplerinin tanımlamalarına ilişkindir. Bunlardan ilkinde ‘tokalaşan iki el’ betimidir ki Roma sikkelerinde sıklıkla karşımıza çıkar bu tip için “Birbirine kenetlenmiş, iki sağ el” (kat. no. 14) tanımlaması kullanılırken ikincisinde, sikkenin arka yüzünde yer alan tapınağın arşitravı için “tapınak saçakları” (kat. no. 21), üçüncüsünde yer alan iki Victoria betimi için “... iki adet kanatlı melek figürü” (kat. no. 101) ve son olarak da Tanrı Neptün için “Tanrıça Neptün” (kat. no. 107) tanımlaması yapılmıştır. Bunlara ek olarak, sikkelerin arka yüzlerinde yer alan bazı sembollerin (bunlar ana tip veya ikincil tipler olabildiği gibi, tanrı/tanrıçaların

²⁹ Söz konusu kaynakla ilgili söylenmesi gereken bir başka husus ise ülkemizde kullanımı yasadışı olan dedektör reklamlarını da içermesidir ki bu durum da bu yayının, her ne kadar koleksiyonerlerle birlikte numismatlara da kaynak olması dileği Önsöz’de belirtilmiş olsa da asıl amacının koleksiyonerler için bir rehber kaynak olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu reklamların hitap ettiği kesimin de kaçak kazıcılar, yani para uğruna ülkemizin tarihi değerlerini talan ederek (ayrıca, bunların bir kısmının yurtdışına kaçırılmasına da öyle veya böyle karışmış olan), hem kültürel hem de bilimsel mirasımıza zarar veren kişiler olduğunu belirtmek isterim.

³⁰ İmparator Domitianus *tribunica potestas* unvanını MS 14 Eylül 82-13 Eylül 83 tarihleri arasında taşımıştır (RIC II: 149). Domitianus’un aldığı unvanlar ve yılları için ayrıca bk. Kienast 1996: 116.

ellerinde tuttukları nesnelere de olabilir) tanımlarında da hatalar görülmektedir. Örneğin; yanlış biçimde “*Concordia*” olarak tanımlanan Victoria’nın elinde tuttuğu “*defne çelengi*” değil patera (kat. no. 15), “*Herakles’in meşhur asası*” değil Hercules’in sopası (veya gürz) (kat. no. 22), İupiter’in (yanlış biçimde Luppiter olarak yazılmıştır) elinde tuttuğu “*mızrak ve yıldırım*” değil elinde tuttuğu asa (veya *sceptre*) ve yıldırım/şimşek demeti (kat. no. 31, 91), Victoria’nın elinde tuttuğu “*trophy*” (ki doğru yazılışı *trophe* olmalıdır) değil palmye dalı (kat. no. 37), Pax’ın elinde tuttuğu “*topuz*” değil asa (kat. no. 45,³¹ 51) ve “*ortada silah kupası, savaş aletleri tasvir edilmiş olup...*” değil *trophe* ve silahlar (veya *Trophe* ve altında miğfer, bacak zırhları ve üç mızrak) (kat. no. 59, 71) gibi. Bazen de tanrı/tanrıça betimlerinin ellerinde tuttukları veya etraflarında yer alan nesnelere ise hiç yazılmamıştır (kat. no. 18-20, 24-26, 92, 98).

Bunların yanında, özellikle BMCRE³² referans kaynağının birkaç farklı biçimde yazıldığı görülmektedir: BMCRE (kat. no. 1, 2, 63, 73), BMC (kat. no. 59), BMCRE V (kat. no. 69) ve BMCRE Galatia (kat. no. 90)³³. Halbuki bu kaynağın doğru verilme biçimi, tek bir örnekte (kat. no. 69) ve RIC referans kaynaklarında yaptıkları gibi olmalıydı; yani cilt numaralarıyla birlikte verilmeliydi. Ancak, RIC referans kaynağının da yazılışlarında hatalar görülmektedir. Öyle ki, cilt numaraları verilmekle birlikte (RIC I, RIC II, RIC III, RIC IV, RIC V), bazı ciltler birkaç bölümden (part) oluşmaktadır ki bunlar doğru bir şekilde verilmemiştir. Örneğin RIC IV bölüm numarası olmadan verilmiştir (kat. no. 32-72, 74-89, 91-97). Halbuki kaynak üç bölümden oluşmaktadır ve RIC IV.1, RIC IV.2 veya RIC IV.3 biçiminde verilmelidir. Yalnızca bir sikke referansı bu şekilde, katalog genelinden farklı ve de hatalı olarak verilmiştir: “*RIC IV I, s. 103 106*” (kat. no. 61). Öte yandan, bir örnekte cilt numarası verilmeden (kat. no. 103), bir başka örnekte de “*RIC*” (kat. no. 103, 107) biçiminde yazılmıştır. Bunlara ek olarak bir örnekte kullanılan bir başka referans kaynak da “*SNG II, 3055*” biçiminde karşımıza çıkmaktadır ki bu kaynak kaynakçada da belirtilmemiştir (kat. no. 90). Dolayısıyla, farklı müze ve koleksiyonlara ait onlarca cildi olan SNG (Sylloge Nummorum Graecorum) serilerinin hangisinin kastedildiğinin söz konusu sikkeye ve numismatik literatürüne aşina olmayan okuyucu tarafından anlaşılması mümkün değildir.

Yukarıda değinilen noktaların dışında, katalog oluşturulurken dikkat edilmesi gereken bir başka husus da birbirinin aynı olan sikkelerin ayrı ayrı tanımlanarak belirtilmesi (incelenen kitapta olduğu gibi her biri için ayrı bir sayfa) yerine tek bir ön ve arka yüz tanımı ve referans bilgisi altında, her bir sikkenin kendi özelinde ölçüleri ile ön ve arka yüz lejantları ve envanter (koleksiyon, kazı envanter vb.) numaralarının belirtildiği daha kısa ve derli toplu bir katalog hazırlanması daha uygun bir yöntemdir (yazarların kullandığı *RIC*, *BMCRE* ve *RPC* referans kaynaklarında da böyledir). Buna göre katalogdaki 1-2, 5-6, 33-34, 41-42 ve 47, 79 ve 86-87, 98-99 numaralı sikkeler belirtildiği gibi tek bir tanım ve referans altında verilmeliydi.

Katalogda ayrıca, ölçüler³⁴ kısmında belirtilmesi gereken ve önemli bir ayrıntı olan, sikkelerin kalıp yönleri de belirtilmemiştir. Öte yandan, belirtilmesi gerekmeyen sikkelerin fiziki durumlarına ilişkin bilgilere yer verilmiştir (bu bilgiler yukarıda işaret edilen katalogda yer alan sikkelerin tanıtılacağı giriş kısmında verilmelidir).

Sikke fotoğraflarının da sikke bilgileriyle birlikte verilmesi, yukarıda sözü edilen envanter defteri kayıtlarıyla aynı mantığa işaret etmektedir ki bu nedenle de her bir sikke için tek bir sayfa ayrılmıştır. Elbette, sikke fotoğrafları ile katalog bilgileri yan yana olabilir, ki buna örnek oluşturacak pek çok yayın vardır. Ancak buradaki sorun, sikke fotoğraflarının orijinal boyutlarında değil, hangi oranda olduğu belirsiz olmakla birlikte, çok daha büyük verilmiş olmasıdır. Kaldı ki, pek çok sikkenin ön ve arka yüz fotoğraflarının boyutları da birbirinden farklıdır (örneğin; kat. no. 2, 3, 5, 8, 9, 12, 13, 15, 18, vd.). Bu noktada, fotoğrafların yönlerinde de (yani karşıdan bakınca düzgün bir şekilde duruşları) sorun olduğunu belirtmeliyim ki, bazıları düz değil fakat eğri durmaktadır (örneğin; kat. no. 2, 6, 8, 10, vd.).

³¹ Septimius Severus adına MS 196-197 yılında darp olunan ve Roma darphanesine ait olan söz konusu sikkenin arka yüz lejantı “*PM TR PV COS II PP*” biçiminde yanlış okunmuştur ki doğrusu ‘*PM TR P IIII COS II PP*’ olmalıdır ki bu durumda sikkenin referansı “*RIC IV, 53*” değil ‘*RIC IV.1: 101 no. 85*’ olmalıdır.

³² *BMCRE* katalogları oldukça eski tarihli yayınlardır ki halen daha kullanılmaktadır. Ancak Roma İmparatorluk sikkeleri için artık, yazarların da kullandıkları, güncellenen edisyonlarıyla birlikte daha yeni tarihli *RIC* ciltleri ana kaynaktır ki bu kaynak *BMCRE* örneklerini de kapsamaktadır.

³³ Söz konusu BMCRE referans kaynaklarının doğru bibliyografik yazımları kaynakçada verilmiştir.

³⁴ Türkçe yazım kurallarına göre ölçü birimi olan gram’ın kısaltması “gr” değil “g” olarak verilmelidir.

Ayrıca bazılarının fotoğraf kalitelerinin de düşük olduğu, net olmadıkları veya doğru bir ışık ayarı yapılmamasından kaynaklı koyu/karanlık oldukları görülmektedir (örneğin; kat. no. 2-7, 9, 10, 15, vd.).

“SONUÇ” BÖLÜMÜNÜN DEĞERLENDİRMESİ

“*Sonuç*” bölümünde (s. 175-176) yer alan bazı ifadelerle dikkat çekmekte yarar vardır. Örneğin, “*Para birimi olarak sikkeler...*” ifadesinden, bir anlam karmaşası olduğu anlaşılmaktadır. Bu ifadeden sikkelerin para birimi oldukları anlamı çıkmaktadır. Halbuki sikke (veya para) birim olarak nitelendirilemez! Fakat para veya sikke birimlendirilir, yani paranın veya sikkenin birimi olur (örneğin; yazarların sıklıkla kullandıkları *denarius*, *sestertius*, *as* (veya *assarion*) vb. Roma sikke birimleridir).

Diğer bazıları ifadeleri ise yorumsuz olarak aktarmayı tercih ediyorum. İşte bazıları: “*Bu kitapta ele alınan Roma ekonomisi, sikkeleri, darphaneleri ve para basımının karmaşık ilişkileri, imparatorluğun geniş sınırları içinde nasıl işlediğine dair derinlemesine bir anlayış sunmaktadır. Roma'nın ekonomisi, tarım, ticaret ve sanayinin dinamik bir etkileşimi üzerine inşa edilmiştir. Tarımsal üretim, Roma'nın kırsal alanlarının zenginliğini sağlarken, ticaret yolları ve şehirlerarası ilişkiler ekonomik büyümeyi desteklemiştir. İmparatorluğun geniş coğrafyası, farklı bölgelerin kaynaklarını bir araya getirerek, Roma'yu zengin bir ticaret merkezi haline getirmiştir. Bu durum, yalnızca yerel ekonomileri değil, aynı zamanda uluslararası ticaretin de gelişmesine olanak tanımıştır.*”, “*Para basımında kullanılan teknikler ve malzemeler, Roma'nın mühendislik becerilerini ve ekonomik ihtiyaçlarını yansıtmaktadır.*” (s. 175) ve “*Roma ekonomisini ve para basımını incelerken, farklı perspektiflerin dikkate alınması önemlidir. Ekonomik tarihçiler, finansal sistemin gelişimini ve sikkelerin sosyal etkilerini incelerken; arkeologlar, keşifler ve buluntuların aracılığıyla bu süreçleri somut hale getirmektedir. Ayrıca, Roma'nın ekonomik politikaları üzerine yapılan eleştiriler, bugünün ekonomik sistemleriyle karşılaştırıldığında, geçmişten dersler çıkarılmasını sağlamaktadır. Bu çok yönlü yaklaşım, Roma İmparatorluğu'nun ekonomik dinamiklerinin daha derin bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunur. Bizler de bu perspektiften bakarak araştırmalarımızda disiplinlerarası bir yaklaşım modeli uygulamaya özen gösterdik.*” (s. 176).

“KAYNAKÇA”NIN DEĞERLENDİRMESİ

Öncelikle kaynakça düzeninde bir dereceye kadar bir bütünlüğün/düzenin korunduğu görülmekle birlikte, yukarıda bir kısmına bağlamında değinildiği gibi, söz konusu kaynakların bazılarında kaynakçada yer verilmediği ve bazılarının da bibliyografik yazımlarında eksik, hata ve yanlışların olduğu görülmektedir.

Örneğin “*Baker 2020*” (s. 12), “*CIL, XIV, 409*” (s. 20), “*Livy, 40.51.2*”, “*P. Bingen 77*” (s. 21) ve “*SNG II 3055*” (s. 156 kat. no. 90) referanslarına ilişkin kaynakça verilmemiştir. Öte yandan, yazarların sıklıkla atıfta buldukları ve aynı kitapta bulunan farklı makalelerden bazılarının, dahil oldukları kitabın bibliyografik yazımlarında farklılık veya yanlışlar görülmektedir. Örneğin, aynı kitabın içerisinde yer alan ‘*Guerrini 2018*’ ve ‘*Viglietti 2018*’ in bibliyografik yazımlarında kitabın adı ve yayınevi adı farklı yazılmıştır: İlkinde kitabın adı ve yayınevi adı “*Antik Roma*” ve “*Alfa Basım Yayın*” olarak yazılırken ikincisinde “*Roma Tarihi*” ve “*Alfa Yayınları*” olarak yazılmıştır ki doğrusu ‘*Antik Roma*’ ve ‘*Alfa Yayınları*’ olmalıdır. Bir diğer örnek ise, yukarıda belirtildiği Jongman 2008, Kehoe 2008 ve Morley 2008 çalışmalarını içeren kitabın adında karşımıza çıkmaktadır. Kitabın adı “*The Cambridge The Greco-Roman Economic History of World*” olarak yanlış yazılmıştır ki doğru yazımı “*The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World*” olmalıdır.

Katalogda *RIC* referans kaynağının farklı ciltlerine atıfta bulunulduğuna fakat bunların yazımlarındaki yanlışlara değinilmişti. Buna ek olarak, söz konusu kaynakların bazılarının kullanılan edisyonları ile kaynakçada belirtilenler arasında da farklılıklar olduğu görülmektedir. Örneğin, kat. no. 7’de verilen “*RIC II, 356*” referansına bakalım. Bu referansa kaynakçadan yola çıkarak ulaşıldığında yine Vespasianus’a ait fakat farklı bir arka yüz tipi taşıyan ve gümüş değil altın bir sikkeyle karşılaşılmaktadır! Kaldı ki söz konusu kaynağın yayın yılı da bibliyografik yazımı da yazarların belirttiğinden farklıdır. Verilen katalog numarası, referans kaynağın 2007 yılında gözden geçirilerek ikinci edisyon olarak yayınlanan birinci bandında yer almaktadır (*RIC II.1: 83 no. 356*).³⁵ Buna karşın, bu sikke haricinde kullanılan *RIC II* referanslarının katalog numaraları, kaynağın ilk baskısına aittir.

³⁵ Kaynakçada belirtilen haliyle söz konusu referans kaynağın hatalı bibliyografik yazımı şöyledir: “Edward, E. A. & Mattingly H. (1930). *Roman Imperial Coinage II*, London: Spink and Son Ltd.”. Doğru yazımı Kaynakça’da verilmiştir.

Halbuki örneklenen sikke, kaynakçada belirtilen ilk baskıda farklı bir katalog numarası ile yer almaktadır (RIC II: 19 no. 42)³⁶ Benzer bir durum, yukarıda yanlış teşhis hususunda ele alınan ve bir başka sikke için de geçerlidir (kat. no. 98). Bu örnekler aslında referans kullanımına ilişkin önemli bir ipucu vermektedir. Hem bir önceki örnekte hem de bu örnekte karşımıza çıkan durum, söz konusu referansların Avrupa’da faaliyet gösteren müzayede şirketlerinin kataloglarında yer alan sikkelerin tümünü içeren bir arama motorunun kullanıldığına (acsearch.info) işaret etmekle birlikte, bu yolla ulaşılan aynı sikkeler için kullanılan referans[lar]ın, referans kaynak kontrol edilmeden aynen alındığına işaret etmektedir. Halbuki, yukarıda da değinildiği gibi söz konusu sikke atıfta bulunan referans kaynakta yer almamaktadır!

Benzer şekilde BMCRE, RPC ve RIC referans kaynaklarının da bibliyografik yazımları eksik ve hatalıdır. Yukarıda değinildiği gibi bu referans kaynakların cilt numaraları mutlaka belirtilmelidir. Öte yandan, yukarıda sözü edilen tüm bu referans kaynaklar (SNG, RPC, RIC, BMCRE) numismatik çalışmalarda standart referans kabul edilmekte ve numismatik yöntem gereği bunlar belirtilen kısaltmalar ve tabii cilt numaralarıyla birlikte kaynakçalarda yer alırlar. Bu bağlamda, tümü hatalı yazılmış olan bibliyografik yazımların tümünün doğru yazımlarının “Kaynakça”da belirtildiğini eklemeliyim.

SONUÇ

Bu eser, uzmanı olunmayan bir alanda, mevcut durumda ‘numismatik’ ve ‘Roma ekonomisi’ alanlarında araştırma yapmak için öncelikle o alanla ilgili metodolojinin, kaynak diller olan Grekçe ve Latincenin (en azından sikkelerin üzerindeki lejantları okuyabilecek kadar) öğrenilmiş olmasının kesinlikle şart olduğunu ve buna ek olarak da mutlaka ve mutlaka bir uzmana danışmanın gerekliliğini son derece açık ve net yazık ki çok acı bir şekilde göstermektedir. Hangi alanda olursa olsun bilimsel bir araştırma/çalışma yapmanın en temel gereği, o alanın metodolojisine hâkim olmayı gerektirmektedir ki bu sayede literatür ve terminoloji bilgisine de hâkim olunabilsin. Ayrıca, tüm bu koşulları sağlayan araştırmacının da bilimsel araştırma yöntemi ve etik çerçevesinde edindiği bilgileri analiz ederek bilimsel bir süzgeçten geçirerek yorumlayabilmesi ve bunu doğru şekilde ve doğru bir dille ifade edebilmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde yapılan araştırma/çalışma bilimsel bir çerçevede ilerletilebilir ve bu bağlamda da doğru sonuçlara ulaştırılabilir ki böylece okuyucusu tarafından da anlaşılabilir ve değerli olur. Aksi halde, burada mercek altına alınan eser gibi, bilimsellikten uzak ve değersiz bir çalışma haline dönüşür.

Bu bağlamda söz konusu kitap, yazarların iddia ettiği gibi “disiplinler arası” bir çalışma olmaktan çok uzaktır. Eskiçağ Tarihi ve Numismatik metodolojisi (dolayısıyla da literatür ve terminoloji) ve Roma Ekonomisi konusunda yeteri derecede bilgi sahibi olunmaması ve dolayısıyla da edinilen bilgilerin bilimsel bir süzgeçten geçirilememiş, metnin bilimsel yöntemden uzak acemice hazırlanmış olması nedeniyle barındırdığı eksik, hata ve yanlışlarla bezeli bu kitap ne yazık ki bilimsel değer taşımayan bir çalışma niteliğindedir. Dolayısıyla, yayımlanmamış bir koleksiyondaki belirli bir dönem sikkelerini kapsamaması nedeniyle değerli bir çalışma olabileceken, ne yazık ki tüm bu eksik, hata ve yanlışlarla yayınlanmıştır. Bu durumda, yukarıda değindiğim konular ve verdiğim örnekler çerçevesinde kitaba dahil edilen tüm sikkelerin yeniden ve daha dikkatli bir şekilde incelenerek teşhis ve tanımlarının yeniden yapılması, tüm sikkelerin referanslarının kontrol edilerek yenilenmesi ve tüm eksik, hata ve yanlışların düzeltilerek ve ayrıca kitabın kapsamı dışındaki tüm bölümlerin de çıkarılarak yeni bir katalog ile yayınlanması son derece elzemdir.

Son söz olarak çalışma alanım kapsamında bir değerlendirme yapacak olursam, ülkemiz üniversitelerinde üretilen ulusal veya uluslararası nitelikli bazı çalışmaların (tez, makale, kitap) bilimsel olmaktan çok uzak olduğu ve ne yazık ki bu tür çalışmaların giderek çoğaldığını belirtmeliyim. Böyle yayınların pek çoğu, özellikle son on yılda, mantar gibi çoğalan ve özellikle uluslararası niteliklere sahip olduğunu iddia eden süreli yayınlar ile yayın evleri tarafından basılan kitaplarda karşımıza çıkmaktadır. Bu tür yayınların çoğalmasının en önemli sebeplerinden birisinin, bilimsel çalışmaların puantaj hesabı

³⁶ Söz konusu sikke için kullanılan referansa, olasılıkla internet arama motorlarında yapılan bir arama sonucu ulaşılmıştır ki böyle bir aramada karşımıza çoğunlukla RIC 42 referansı ve bunun yanında RIC 356 referansı da çıkmaktadır. Bunlardan ilkinde arama için kullanılan anahtar kelimeler şunlardır: ‘Vespasianus, COS III, AVGVR’ (URL 3) ve ikincisinde, ‘AVGVR TRIPOT’ (URL 4).

üzerinden, niteliğe önem verilmeksizin nicelik olarak değerlendirilmesi olduğu söylenebilir. Ayrıca, üniversitelerimizin pek çoğunun uluslararası alanda söz sahibi olabilecek derecede donanımlı bilim insanı yetiştirebilmek için yeterli altyapıya sahip olmadığını da unutmamak gerekir. Elbette bunlar, aslında son derece büyük sorunlar kümesinin sadece suyun üzerinde görülen kısmının küçük bir parçasıdır. Diğer yandan, söz konusu yayınların ortaya çıkmasına olanak sağlayan bir başka noktaysa, daha önce benzer yazılarımda da dile getirdiğim, bazı süreli yayın ve yayın evlerinin yayın sürecinde kesinlikle doğru bir şekilde yürütülmesi gereken denetim mekanizmalarını gereği gibi yürütmemeleridir. Hiç kuşkusuz bu durum yalnızca söz konusu çalışmaların yazarlarını değil, bunları yayınlayan süreli yayın ve yayınevlerini de bağlamakta ve günün sonunda topyekûn ülkemiz bilimsel çalışmalarının uluslararası prestijine de olumsuz yönde etki etmektedir.

TEŞEKKÜR

Çalışmamı okuyup değerli görüşlerini ileten Dr. Arş. Gör. Salih O. Akgönül, Prof. Dr. Bilge Hürmüzlü Kortholt ve Prof. Dr. A. Tolga Tek ile bazı referans kaynaklara ulaşımımı sağlayan Dr. Peter van Alfen ve Mine Özkılınç'a ve levhaların hazırlanmasındaki emekleri için öğrencim İpek Bak'a teşekkürlerimi sunarım.

Metinde çift tırnak içine alınarak italik/yatık yazılan kısımlar merceğe altına alınan kitaptan yapılan doğrudan alıntılara işaret ederken, tek tırnak içine alınarak yazılan kısımlar ise yeri geldiğinde tarafımdan yapılan düzeltmeleri işaret etmektedir. Levhalarda yer alan sikke görsellerindeki tüm hatalar, fotoğrafların kitaptaki görsellerden çekilmesi nedeniyle kitaptaki hatalardan kaynaklanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Atak, E. 1982: *Antik Roma Sikkeleri Kataloğu (2. Cilt)*. Bahkesir.
- Baker, S. 2020: *Eski Roma. Bir İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü*. İstanbul.
- Baydur, N. 1998: *Roma Sikkeleri*. İstanbul.
- BMCRE I. 1926: *Coins of the Roman Empire in the British Museum. Volume I. Augustus to Vitellius*. Haz. H. Mattingly, London.
- BMCRE V. 1950: *Coins of the Roman Empire in the British Museum. Volume V. Pertinax to Elagabalus*. Haz. H. Mattingly, London.
- Bosch, C. 2020: *Roma Tarihinin Ana Hatları I. Kısım Cumhuriyet Devri*. Çev. S. Atlan, Ankara.
- Butcher, K. 1988: *Roman Provincial Coins: An Introduction to the Greek Imperials*. London.
- Carson, R. G. A. 1990: *Coins of the Roman Empire*. London – New York.
- Çizmeli Ögün, Z., Toumpan, F. 2022: *The Aydın Özkan Collection. Greek and Roman Provincial Coins. Anadolu/Anatolia Supplements IV.1 Numismatic Series*. Ankara.
- Demircioğlu, H. 1998: *Roma Tarihi I. Cilt Cumhuriyet I. Kısım Menşelerden Akdeniz Havzasında Hâkimiyet Kurulmasına Kadar*. Ankara.
- Duncan-Jones, R. 1974: *The Economy of the Roman Empire. Quantitative Studies*. Cambridge.
- 1994: *Money and Government in the Roman Empire*. Cambridge.
- Ergin, G. 2004: 'Grekçe ve Latince Kelimelerin Transkripsiyonu Hakkında Bazı Notlar' *Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 18: 16-17.
- Franke, P. G. 1968: *Kleinasien zur Römerzeit. Griechisches Leben im Spiegel der Münzen*. München.
- 2007: *Roma Döneminde Küçükasya. Sikkelerin Yansımasında Yunan Yaşamı*. Çev. N. Baydur, B. Theis-Baydur, İstanbul.
- Gnecchi, F. 1908: *The Coin Types of Imperial Rome. With 28 Plates and 2 Synoptical Tables*. London.
- Goldsmith, R. W. 1984: 'An Estimate of the Size and Structure of the National Product of the Early Roman Empire' *Review of Income and Wealth* 30: 293-288.
- Guillerat, N. & Scheid, J. & Melocco, M. (2023): *Antik Roma İnfografik*. Çev. K. A. Çetinalp, İstanbul.
- Harl, K. W. 1996: *Coinage in the Roman Economy, 300 B.C. to A.D. 700*. Baltimore – London.

- Hopkins, K. 1995/1996: 'Rome, Taxes, Rents, and Trade' *Kodai* 6/7: 41-75.
- İplikçioğlu, B. 1997: 'Hellence-Latince Kökernli Ad ve Sözcüklerin Türkçe'de Doğru Yazımına ve Okunuşuna İlişkin Açıklamalar' *Eski Batı Tarihi I. Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*. Ankara.
- Jones, T. B. 1963: 'A Numismatic Riddle: The So-Called Greek Imperials' *PAPhS* 107: 308-347.
- Jongman, W. M. 2008: 'The Early Roman Empire: Consumption' *The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World*. Eds. W. Scheidel & I. Morris & R. Saller, Cambridge: 592-618.
- Kehoe, D. P. 2008: 'The Early Roman Empire: Production' *The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World*. Eds. W. Scheidel & I. Morris & R. Saller. Cambridge: 543-569.
- Karwiese, S. 1995: *Antik Numismatiğe Giriş*. İstanbul.
- Kienast, D. 1996: *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*. Darmstadt.
- Klawans, Z. H. 1959: *Reading and Dating Roman Imperial Coins*. Wisconsin.
- Mattingly, H. 1928: *Roman Coins from the Earliest Times to the Fall of the Western Empire*. London.
- MIR. 2000: *Moneta Imperii Romani 36, 43, 44. Die Münzprägung des Kaiser Valerianus I / Gallienus / Saloninus (253/268), Regalianus (260) und Macrianus / Quietus (260/262)*. Haz. R. Göbl, Vienna.
- Millas, H. 1992-1994: 'Yunanca'nın Türkçe harflerle Yazılışı' *Tarih Araştırmaları Dergisi* XVI/27: 189-197.
- Morrisson, C. 2002: *Antik Sikkeler Bilimi Numismatik. Genel Bir Bakış*. İstanbul.
- Morley, N. 2008: 'The Early Roman Empire: Distribution' *The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World*. Eds. W. Scheidel & I. Morris & R. Saller, Cambridge, 570-591.
- Özyıldırım, M. 1998: 'Arkeoloji'de Klasik Yunanca ve Latince Sözcüklerin Kullanım Yanlıları' *Olba* I: 147-152.
- RIC I. 1984: *The Roman Imperial Coinage. Volume I (Revised Edition). From 31 BC to AD 69*. C. Haz. H. V. Sutherland, London.
- RIC II. 1926: *Roman Imperial Coinage Vol. II Vespasian to Domitian*. Haz. H. Mattingly & E. A. Sydenham, London.
- RIC II.1. 2007: *Roman Imperial Coinage Vol. II – Part I: Vespasian to Domitian*. Haz. I. A. Carradice & T. V. Buttrey, London.
- RIC III. 1968: *Roman Imperial Coinage Vol. III. Antoninus Pius to Commodus*. Haz. H. Mattingly & E. A. Sydenham, London.
- RIC IV.1. 1968: *Roman Imperial Coinage Vol. IV. Part I. Pertinax to Geta*. Haz. H. Mattingly & E. A. Sydenham, London.
- RIC IV.3. 1968: *Roman Imperial Coinage Vol. IV. Part III. Gordianus III – Uranius Antoninus*. Haz. H. Mattingly & E. Sydenham & C. H. V. Sutherland, London.
- RIC V.1. 1968: *Roman Imperial Coinage. Vol. V. Part I*. Haz. H. Mattingly & E. A. Sydenham & P. H. Webb, London.
- Rowlandson, J. 1996: *Landowners and Tenants in Roman Egypt. The Social Relations of Agriculture in the Oxyrhynchite Nome*. Oxford.
- RPC I. 1992: *Roman Provincial Coinage. Volume I. From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 BC – AD 69) Part I: Introduction and Catalogue. Part II: Indexes and Plates*. Haz. A. Burnett & M. Amandry & P. P. Ripollès, London – Paris.
- RPC IX. 2016: *Roman Provincial Coinage. Volume IX. From Traian Decius to Uranius Antoninus (AD 249-254)*. Haz. A. Hosten & J. Mairat, London – Paris:
- SNG Turkey 1.1. 2002: *Sylloge Nummorum Graecorum. Turkey 1. Part 1. The Muharrem Kayhan Collection*. Haz. K. Konuk, Istanbul – Bordeaux.
- SNG Turkey 1.2. 2015: *Sylloge Nummorum Graecorum. Turkey 1. Part 2. The Muharrem Kayhan Collection*. Haz. K. Konuk & O. Tekin & A. Erol-Özdizbay, Istanbul.
- SNG Turkey 4. 2010: *Sylloge Nummorum Graecorum. Turkey 4. Ancient Coins from Mysia, Troad and Aeolis in the Collection of Selçuk Tanrıku*. Haz. O. Tekin & A. Erol-Özdizbay, Istanbul.

- SNG Turkey 9.1. 2015: *Sylloge Nummorum Graecorum. Turkey The Özkan Arıkan Türk Collection. Troas*. Haz. O. Tekin & A. Erol-Özdizbay, İstanbul.
- SNG Turkey 9.2. 2017: *Sylloge Nummorum Graecorum. Turkey The Özkan Arıkan Türk Collection. Aeolis*. Haz. O. Tekin & A. Erol-Özdizbay, İstanbul.
- SNG Turkey 9.3. 2020: *Sylloge Nummorum Graecorum. Turkey The Özkan Arıkan Türk Collection. Mysia*. Haz. O. Tekin & A. Erol-Özdizbay, İstanbul-Antalya.
- SNG Turkey 10. 2016: *Sylloge Nummorum Graecorum. Turkey The Yavuz Tatış Collection. Ionia and Lydia*. Haz. O. Tekin, İstanbul.
- SNG Turkey 11. 2019: *Sylloge Nummorum Graecorum. Turkey The Çetin Erdem Collection. Lydia and Phrygia*. Haz. O. Tekin & A. Yacı, İstanbul-Antalya.
- Sydenham, E. A. 1978: *The Coinage of Caesarea in Cappadocia*. New York.
- Tekin, O. 1997: *Antik Numismatik ve Anadolu (Arkaik ve Klasik Çağlar)*. İstanbul.
- Tekin, O. 2008: 'Eskiçağ Bilimlerinde Eski Yunanca ve Latince Kökenli Coğrafi Adlar ile Şahıs Adlarının Yazımı Üzerine' *Toplumsal Tarih* 173: 52-55.
- Tekin, O. 2025: *Roma ve Bizans Dünyasında Para. Tarihi Sikkelerden Okumak*. İstanbul.
- Tekin, O., Bopeararchchi, O., Schindel, N., Necessian, Y. T., Paksoy, G., Thierry, F. 2009: *Suna ve İnan Kıraç Vakfı Pierre Willemart Sikke Koleksiyonu*. İstanbul.
- Ünal, C., Tatar, Ö., Toy, M. 2017: *Tunay Derman Koleksiyonu*. İzmir.
- Vagi, D. L. 2000: *Coinage and the History of the Roman Empire. C. 82 B.C – A.D. 480. Volume I-II: Coinage*. London – New York.
- Yılmaz, Z., Yılmaz, C. C. 2024: *Roma İmparatorluk Dönemi Gümüş Sikkeleri Özel Koleksiyon*. Ankara.

İNTERNET KAYNAKLARI

- URL 1 <https://www.acsearch.info/search.html?id=13346101> (Erişim Tarihi: 11.02.2026)
- URL 2 <https://www.gallienus-coins.net/gallienus-samosata-pietas-avgg-mir-1684m/> (Erişim Tarihi: 11.02.2026)
- URL 3 https://www.acsearch.info/search.html?term=Vespasianus%2C+COS+III+AVGVR&category=1-2&lot=&date_from=&date_to=&thesaurus=1&images=1&en=1&de=1&fr=1&it=1&es=1&ot=1¤cy=usd&order=0 (Erişim Tarihi: 11.02.2026)
- URL 4 https://www.acsearch.info/search.html?term=AVGVR+TRIPOT&category=1-2&lot=&date_from=&date_to=&thesaurus=1&images=1&en=1&de=1&fr=1&it=1&es=1&ot=1¤cy=usd&order=0 (Erişim Tarihi: 11.02.2026)